

RÁCZ ATTILA

A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben

1. Szakirodalmi áttekintés a Kádár-kori hatalmi elit professzionalizációjáról

Tanulmányom első részében azt ismertetem, hogy mit tart a hazai szakirodalom a szocialista kori¹ elit professzionalizációjáról, majd azt vizsgálom meg, hogyan lehet a központi pártvezetésről – sokszor csupán megélve és nem statisztikailag igazolva – levont következtetéseket a fővárosi hatalmi elitről összeállított adatbázissal egyeztetni, illetve a helyi szintű pártbizottságok tanulmányozásánál hasznosítani.

A professzionalizációelmélet az utóbbi két évtizedben alakult ki annak a felismerésnek a nyomán, hogy a modern társadalmakban az egyén státusát már nem a születési előjogok határozzák meg, hanem elsősorban a képzettség, és „a hagyományos vezető rétegek térvesztését követően bizonyos szakértelemmel rendelkező csoportok maguk válnak a társadalom elitjének meghatározó részévé”.²

Lengyel György megfogalmazásával élve: a professzionalizáció egyfelől a „szakszerűsödést fedi, a hatékonyabb, pontosabban kimunkált tevékenységek és társadalmi folyamatok jelölésé-

¹ A kommunista diktatúra államformájának különböző meghatározásáról szóló vitát lásd KRAUSZ Tamás–SZIGETI Péter (szerk.): *Államszocializmus: értelmezések, viták, tanulságok*. L'Harmattan–Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007.

² Szívós Erika: Kartársak és harcostársak. Vázlat a professzionalizáció magyarországi történetéhez. In: BÓDY Zsombor–MÁTAY Mónika–TÓTH Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Osiris, Budapest, 2000. 33–59.

re szolgál. A másik, szűkebb értelemben a professzionalizáció a szakmásodást, a szakértelmiségi hivatások kialakulását jelenti, amihez speciális tudástípusok birtoklása, az ezt biztosító formális képzettségi feltételek és belépési kritériumok társulnak.” Ez azt is jelenti, hogy az ilyen tevékenységtípusok az egész aktív életre szóló hivatássá válnak, művelői a szokás vagy a törvény által védettek lesznek, és szakmai testületekben intézményesülő érdekvédelemre számíthatnak.³ A hatalom intézményesülésével, amely a szociológia- és politológiatörténeti munkákban bevett értelmezés, jelen tanulmányban nem kívántam foglalkozni.⁴

Elsőként a rendszerváltást megelőző elitvizsgálatokról hozok néhány példát. Solymár Magda egy műhelytanulmányában az elitizmus és a technokratikus hatalom viszonyát elemezte.⁵

³ LENGYEL György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén. Menedzserek, bankárok, gazdaságpolitikusok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. Lásd még LENGYEL György: A magyar gazdasági vezetés professzionalizációjának két hulláma. *Szociológiai Szemle*, 1994/3. 3–14. – A professzionalizáció angolszász elméleteinek Közép-Kelet-Európára vonatkoztatása problematikáját és a polgári kori magyarországi professzionalizáció jellemzőit lásd SZÍVÓS Erika: i. m. 33–59.

⁴ SAÁD József: „Magyar szociológiatörténet: minek a története. Vázlat a magyar társadalomtani–szociológiai gondolkodás 1945 előtti történetéről”. *Replika*, 1996. december; BIHARI Mihály–POKOL Béla: *Politológia*. Universitas, Budapest, 1992. – A Bakos Ferenc-féle értelmező szótár nem határozta meg a professzionalizációt, a professzió szót foglalkozás, szakma, mesterség, hivatás, a professzionális szót pedig hivatásos (művész, sportoló stb.) értelemben használta. BAKOS Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. 9. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 684.

⁵ A „technokrata”, „technokrácia” kifejezés – alighanem a hatalmi elit késő kádár-kori rekrutációja miatt – időnként elválík eredeti gazdasági, műszaki értelmiséget, technikai szakembereket feltételező jelentésétől. Az elitet és a technokráciát már Solymár is szinonimaként használta. „Az elit szinonimájaként etimológiailag is megfelelőnek látszik a technokrácia szóhasználat, mert utal technikai (tudományos) jellegére és hatalmára (krácia). [...] Technokrácia magában foglalja a kormány és gazdasági vezetőket, szakmai tanácsadókat, akik testületileg az állam és a gazdaság egyesítésének szubjektumai, összefonódik az állam és a magánszektor.” (SOLYMÁR Magda: *Az elit. Az elitizmustól a technokratikus hatalomig. Műhelytanulmány*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1982. 163., 169–172., 184.) Azóta Szalai Erzsébettől Lengyel Györgyön át Gyarmati Györgyig majd mindenki együtt használja a gazdasági szakembert és a késő Kádár-kor új elitjét kifejező „technokrata” szót, így a használatban én sem teszek különbséget. Kornai János szerint – mivel a pártállamban minden döntés átpolitizálódott – nem indokolt megkülönböztetni a politikus társadalmi szerepét a

Hipotézise szerint a tudományos-technikai forradalom bázisán, a monopolista kapitalizmussal szinkronban, a minőségi strukturális változás specifikus feltételei közepette jött létre az elit vagy technokrácia, majd levált az ideológiailag többnyire vele azonosított szellemi, intellektuális, alkotó rétegről.⁶ Az elit, a technokrácia kategória fő jellemzője, hogy hatásköre elhatárolható a csak professzionális szférától, és funkcióit elsődlegesen az osztályuralom hatalmi rendszerében gyakorolja.⁷ Bár Solymár az Egyesült Államok társadalmi struktúráját vizsgálta, könnyen megtalálhatjuk az analógiát a pártállammal, amelyben a mű is született. A szerző ugyanis előrevetítette, hogy a proletariátus pártjának vezetése is elit jelleget fog öltetni, létrehoz egy a bürokratizált és uralkodó pártelitet, amely a hatalom egy bizonyos szintjén elpolgáricosodik.⁸ A korabeli és a rendszerváltó elitre is jellemző Solymár megállapítása a tőkés elitről: „Bízik az elit professzionális elhivatottságával végrehajtható mély társadalmi reformokban.”⁹

Korabeli megfogalmazás szerint a proletárdiktatúra hatalmi igazgatási szerveinek, pártszervezeteinek dolgozói az értelmiségiek voltak: „Az értelmiség egyes tagjai között nemcsak a társadalmi munkamegosztás, hanem életmód, politikai felfogás, ízlés tekintetében is nagy különbség figyelhető meg. Egy alacsony vagy közepes beosztású mérnök, illetve technikus például közelebb áll e tekintetben a képzett, kulturált szakmunkáshoz, mint egy élővonalbeli zeneszerzőhöz, színészhez vagy íróhoz.”¹⁰ Az értelmiség – bizonyos értelmezés szerint – külön réteg volt, és a munkásosztálynak a hatalom átvétele után az volt a legfontosabb feladata, hogy kinevelje saját értelmiségét.¹¹

bürokrata, a technokrata vagy a menedzser szerepétől. (Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Heti Világgazdaság Kiadó, Budapest, 1993. 156.)

⁶ SOLYMÁR Magda: i. m. 9–12. – A technokratikus elitet a tőkéstől relatíve legkevésbé függő, szakmailag-politikailag legautentikusabb vezető réteggént definiálta.

⁷ Uo. 261.

⁸ Uo. 23.

⁹ Uo. 131.

¹⁰ BLASKOVITS János–KISS György: *Gondolatok az első negyedszázadról. 1944–1969*. Gondolat Kiadó, 1970. 378.

¹¹ Uo. 379.; HUSZÁR Tibor: *Értelmiségtörténet – értelmiségsszociológia*. In: HUSZÁR Tibor (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai*

Nem hagyhatom szó nélkül Konrád György és Szelényi Iván nagy visszhangot kiváltó vizsgálatát az elit, a bürokrácia és az intelligencia kapcsolatáról.¹² Az 1974-ben írt, de szélesebb körben csak a rendszerváltáskor ismertté vált közös tanulmányuk szerint nehéz különbséget tenni a technokrata bürokrácia és az értelmiség között; a hatalom szintje teremti meg ezt a rétegződést. Jólátuk szerint összefogásukkal új uralkodó osztály jött volna létre: egy se nem bürokrácia, se nem politikai hatalmon alapuló elit, hanem a bürokráciánál tágabb kategória: az intelligencia. Érdeke bizonyos fajta szellemi tudás újratermelése lett volna, amely legitimálja a redistributív hatalmat. Ez az intelligencia nem a politikai hatalom alapján létrejött elitbe tartozik, hanem a gazdasági újratermelés rendszerén alapuló osztály, amely kikényszerítette volna a szaktudás felértékelését. A munkáskáderek számára így nem maradt volna más út, csak a vezetői pozícióhoz szükséges szellemi tőke megszerzése, vagy az uralkodó elit elhagyása. A pártnómenklatúrának¹³ végül – a „jólát” szerint – össze kellett volna fonódnia az értelmiséggel.¹⁴

tanulmányok. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 54. – A megfelelő, marxista megalapozottságú közgazdasági, filozófiai, szociológiai kultúrával rendelkező, a tudományos szocializmusban járatos, a helyi – megyei, városi, üzemi – viszonyokat jól ismerő szakértelmiség korabeli vizsgálatát lásd uo. 52–57.; a felsőfokú végzettségűek demográfiai adatait KEPECS József–KLINGER András: *A felsőfokú végzettségűek demográfiai adatai.* In: HUSZÁR Tibor (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok.* I. m. 261–299.

¹² KONRÁD György–SZELÉNYI Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Gondolat, Budapest, 1989; SZELÉNYI Iván: *A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata.* 1986–87. In: Uő: *Új osztály, állam, politika.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

¹³ A nómenklatúra kifejezés az 1960–1970-es években a nyugati szovjetológiai irodalomban terjedt el. Magyarországon nem használták sem a pártzsargonban, sem a politológiai irodalomban. (BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 278.)

¹⁴ SZELÉNYI Iván: *Az értelmiség az államszocialista társadalmak osztályszervezetében.* 1982. In: Uő: *Új osztály, állam, politika.* I. m. 18–32. Majtényi György szerint nem igazolható a régi és az új értelmiség éles szembenállása. Nem igazolható, hogy az „értelmiség tartotta kezében a hatalmat, mely a legszűkebb pártvezetés kezében összpontosult, és bár fennmaradása érdekében számos kompromisszumot kötött, a hatalomgyakorlás szempontjából azonban nem különbözött a Rákosi-rendszerétől”. Hasonlóan fogalmazott Kemény István is: „A vezetés monopolizálta a csúcspozíciókat, és még az értelmiség elitjének sem engedte, hogy

A „káderelitőről” szóló túláltalánosított, túltrajzolt, empirikus alapokat nélkülöző hipotézisét Szelényi 1987-ben, majd 1990-ben felülbírált: bár a káderelit – magánvállalkozásoknak nyújtott engedmények által stabilizált – hatalma csökkent, nem kellett megosztania azt az értelmiséggel. A párt időközben feladta ideológiai ambícióit, a pártvezetők hivatásos politikusokká váltak, hatalmon akartak maradni, és ezért bármit meg is tettek. A káderelit reformokra hajló része a technokrácián keresztül jutott el az új kispolgársághoz.¹⁵

A rendszerváltás után a szocialista korszakra vonatkozó történetírásban is a szakképesítés, az iskolai végzettség maradt a professzionalizáció általános kritériuma, és a kutatók általában ezzel jellemzik a pártállam hatalmi elitjének professzionalizáltságát.¹⁶ A káderbürokrácia belső rétegződésének vizsgálatainál kiderült, hogy a hetvenes–nyolcvanas években a szellemi elithez sorolható csoportok jelentek meg az elit sorában. Csökkent a nómenklatúra tudásdeficitje, mi több, nagyobb mozgásteret kaptak az idegen nyelveket beszélő, szabályos (állami) egyetemi végzettséggel, magas szintű szaktudással rendelkező, a piachoz és a liberalizmusához vonzó, a kormányzati, gazdasági, pártelitbe nagy számban beáramló szakértelmiségiek.¹⁷ A pártapparátusban 1973 és 1983 között 41,2%-ról 77,3%-ra nőtt a felsőfo-

részt vegyen országos döntésekben.” (MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után.* Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 65–79.; KEMÉNY István: *Kompromisszumok egység nélkül.* In: *Szociológiai írások.* Szeged, 1992. 204.) A szakértelmiség beáramlása a hatalmi pozíciókba végül nem az értelmiség és a pártelit közeledését, hanem a szembenállást, végső soron a rendszer felbomlását, a pártállam felszámolását jelentette. (GAZSÓ Ferenc: A káderbürokrácia és az értelmiség, *Társadalmi Szemle*, 1990/11. 3–12.; GAZSÓ Ferenc: Elitváltás Magyarországon, *Társadalmi Szemle*, 1993/5. 16–26.)

¹⁵ SZELENYI Iván: Kelet-Európa az átmenet korszakában – úton a szocialista vegyes gazdaság felé? In: Uő: *Új osztály, állam, politika.* I. m. 63–94.

¹⁶ Romsics Ignác a három marxista osztály („társadalmi tömb” néven) legfőbb csoportképző kritériumának a szakképzettséget tekinti, az elitcsoportok képzettségi hiányosságaként csak a diploma hiányát említi. (ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* 3. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.)

¹⁷ Ezt támasztja alá Kétharmados társadalom. Bossányi Katalin interjúja Kolosi Tamással. *Társadalmi Szemle*, 1993/11. 12–23

kü végzettségűek aránya.¹⁸ Annak köszönhetően, hogy a lojalitás és a kompetenciakritériumok egyensúlyba kerültek, a gazdasági elit képzettségi szintje a Kádár-rendszer végén elérte a nyugati országok szintjét, így a vállalati vezetők háromnegyede, a minisztériumi vezetők kilenczede rendelkezett felsőfokú végzettséggel.¹⁹ Az 1980-as években a pártelitben is duplájára nőtt a szakértelmiségből rekrutálódottak, és 1989-ben – 10 év alatt – 60%-ról 85%-ra nőtt a főiskolát vagy egyetemet végzettek aránya.²⁰ A felsőfokú végzettségű káderek növekvő arányát nem érdemes túlértékelni, és nem szabad őket automatikusan az értelmiségbe sorolni. Az iskolai végzettség formális vizsgálata alapján a pártelit már a hetvenes években a szakértelmiségből érkezett. Az életútvizsgálat során azonban meg kell különböztetni két csoportot: „akik huzamos szakértelmiségi tevékenységet követően léptek át az elitbe, illetve azt a diplomás kört, amely a káderút valamely állomásán tett szert felsőfokú végzettségre, ám életútja sohasem kötődött szakértelmiségi tevékenységhez”.²¹

Elsősorban az állami irányítás vezető pozícióiban jutott egyre növekvő szerephez a szakértő elitcsoport. Kialakult az állami felső vezetők képzettségi fölénysége a hierarchiában felettük elhelyezkedő káderbürokráciával szemben: az 1970-es évekhez képest az 1980-as években az egyetemet végzettek kétszer annyian, az egy idegen

¹⁸ 1983-ban a káderbürokrácia 72,3%-ának volt egyetemi/főiskolai (gyakran MSZMP Politikai Főiskola) végzettsége, 25,5%-ának középiskolai, 2,2%-ának általános iskolai végzettsége. A vezető beosztásban lévők több mint fele 1971 után került a pozíciójába. Az iskolai végzettség alapján lassú professzionalizáció mutatható ki, ahogy folyamatosan kerülnek vezető pozícióba a fiatalabb, iskolázottabb generációk. A néomenklatúra felső rétegéhez tartozók 94,5%-ának volt felsőfokú végzettsége. (VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 130–133.)

¹⁹ LENGYEL György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. I. m. 50–59.; GAZSÓ Ferenc: *Elitváltás Magyarországon. Társadalmi Szemle*, 1993/5. 16–26.; BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. 284–292. – Hasonló folyamat mutatható ki a gazdasági elitcsoportok változásában. Az 1950-es években az új vezetők kétharmada még négy-hat osztályt végzett. A kiválasztás szempontja itt is a lojalitás, a politikai megbízhatóság volt. Az 1980-as évek közepén a gazdasági vezetők negyötöde még MSZMP-tag volt, de folyamatosan nőtt az iskolázottak aránya. (LENGYEL György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. 44–50.; VALUCH Tibor: i. m. 134–139.)

²⁰ GAZSÓ Ferenc: *A káderbürokrácia és az értelmiség*. I. m. 7.

²¹ GAZSÓ Ferenc: *Elitváltás Magyarországon*. I. m. 18.

nyelvet beszélők háromszor annyian, a több idegen nyelvet ismerők négyszer annyian, a tudományos fokozatot elérték négyszer-ötször annyian voltak. Az állami főfunkcionáriusoknak a hetvenes években csak 9,3%-a, 1985 és 1989 között 53%-a cserélődött ki. A negatív korreláció meggyengült, az értelmiségnek sikerült leválnia a pártvezetésről.²² Bár „a konszolidált Kádár-rendszer nem kereste az új erőket, inkább a meglévők átcsoportosításával élt”, a hatalmi elit horizontális mobilitási mutatói szerint a Központi Bizottság első pozícióiba 1983 és 1988 között kinevezett káderek felsőfokú végzettségűek voltak, köztük a diplomások aránya 75,6% lett.²³

Ez az új technokrata csoport nyitott volt a demokrácia és a piacgazdaság értékeire; a technokraták a piaci átmenet idején is képesek voltak kamatoztatni szaktudásukat.²⁴ Az 1980-as évekre a politikai és a gazdasági hatalmi pozíciókat már meghódították, az évtized közepétől a szakértelmet igénylő döntések már a kezükben voltak. A szakértelmiség beáramlása ugyanakkor erősítette a belső differenciálódást, az általában fiatal vagy középkorú technokraták leszámoltak a szocializmus reformálhatóságának gondolatával, és végül gyökeres változást sürgették.²⁵

Igen érdekes kutatási terület lenne e társadalmi csoportok mentalitásának vagy lélektanának módszeres elemzése. Némely szerző – főként a rendszerváltás utáni történelmet ismerve – saját tulajdonjegyekkel látta el őket. A hatalom csúcsán álló Kádárt például beszűkült műveltségi körű autodidakta pártmunkásként ábrázolták.²⁶ A bürokraták nem álmodtak fényes karrierről, csak a hivatali ranglétrán haladtak lépcsőről lépcsőre. A technokratákkal szemben nem volt tudományos igényű világképük, minden erőt megmozgatva, de rövid távú célok eléréseért küzdöttek.

²² GAZSÓ Ferenc: A kádərbürokrácia és az értelmiség. I. m. 9–11. – Vezetőcserék általában lökésszerű hullámokban zajlottak az 1970–80-as években. (BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. 293.)

²³ HUSZÁR Tibor: *Az elitől a nőmenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 68–76.

²⁴ SZALAI Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula, Budapest, 2001.15., 37–38.; *Az elitől a nőmenklatúráig. Kádár káderei*. Interjú Huszár Tiborral. 168 óra, 2007. április 23.

²⁵ GAZSÓ Ferenc: *Elitváltás Magyarországon*. I. m. 19.

²⁶ BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. I. m. 307–308.

A nyugatos attitűddel rendelkező technokratákat reálpolitikusoknak láttatták, akik egyszerre akarnak megfelelni az önmaguk predesztináltságáról alkotott képnek és mindenkinek. Létük leglényegesebb princípiuma *a hatalom megtartása és a vállalati mozgástér növelése* volt. A régi gazdasági elit neveltjei egyszerre „a központi állami irányítás meggyőződéses hívei” és az informális alkumechanizmusok művelői, s úgy vélik, rájuk nem vonatkoznak azok a piacgazdasági elvárások, amelyeket a társadalommal betartatnak. Dupla identitású hősök – hol üzletemberek, hol értelmiségiek, országmegmentő, de azt kizsigerelő emberek. A rendszer, amelyben szocializálódtak, pont ilyen volt: apáik, feletteseik szintén tervezőasztal mellől döntöttek, a maguk megfellebbezhetetlen szaktudásában bízva, az élet bármely kérdéséről.²⁷ Az illetén általánosítást egyébként helyenként a soraikból jött személyek is szívesen alátámasztják: „Nagyon vigyáztam, óvtam a rólam kialakult technokrata szerepet. Mert ez volt a sajátom.”²⁸ Lengyel László kádere a mindenre alkalmas ember, aki az apparátus személytelen, áttekinthetetlen, embertelen világában él. A magyar típus alkusz, hivatal szülötte, modernizáló technokrata. A „kádári mindenre alkalmas ember” nem töpreng általános kérdéseken, részkérdésekre válaszol, „szovjetül” beszél, a „peremlények” nyelvén. Az új generáció meg van győződve arról, hogy az öregek hibáiért kell fizetniük, keresi az idős kádáristákkal a megmérettetést. Komolyan hittek is az eszmékben, nem úgy, mint az „öreg macherek”, akik a „már mindent láttam” elven voltak.²⁹ A mai politikai szakemberek megítélése kétségtől összezsugorodik a nyolcvanas években tevékenykedő társaikról kialakult képpel. „Ebben a légkörben a politikában is megindult az az örült verseny, és ez nem a felelősségteljes, higgadt, józan politikustípust nevelte ki, hanem inkább a vagdalkozó, a mindenáron győzni akaró, a másikat letiporni akaró típust. Ezért nem alakulhatott ki igazán

²⁷ BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004*, I. m. 307–308.; SZALAI Erzsébet: *A széttöredező világ*, 64.; SZALAI Erzsébet: *Az elitek metamorfózisa*, 22–25.; SZALAI Erzsébet: *A kastély*, 52–53., 58–59.

²⁸ Kilépni a gazdasági félmegoldások köréből. Medgyessy Péterrel Bossányi Katalin készített interjút. *Társadalmi Szemle*, 1993/1. 71.

²⁹ LENGYEL László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Helikon Kiadó, Budapest, 1996. 5–26., 83–88.

még Magyarországon a hivatástudattal és szakértelemmel rendelkező politikai réteg.”³⁰

A pártállam elitjei profeszionalizációjának azonban nem az iskolai végzettség az egyetlen ismérve. A második világháborút követő években ugyanis megszűnt az elit kiválasztódása feletti társadalmi kontroll, s nem volt kapcsolat az elitbe kerülés és az egyéni képességek között. A kiválasztás fő szempontjai az engedelmesség, az elkötelezettség és a hűség voltak.³¹ A párt vezetői döntöttek minden fontosabb kinevezésről, a pártszervek határoztak minden olyan fontosabb államügyben, amelyben az illetékes állami szervek is határozatot hoztak, és mivel az államapparátus tisztségviselői és egyéb tisztségviselők általában párttagok voltak, párttagként részt vettek az államigazgatás ellenőrzésében is.³² A párt és az állam összefonódott, ami az egyéni karrierekben is érvényesült. A személyek funkciójukban felcserélhetők voltak,³³ megválasztásuknál lényegében nem volt alternatív lehetőség. A kinevezés nem a káderhatározatokban rögzített elvekhez, hanem egy szűk csoport személyes ítéleteihez kötődött. A cél a személyi függőség rendszerének kiépítése volt.³⁴ A pártot is magában foglaló bürokrácia tagjait legfőképp a hatalom tartotta össze. A bürokrácia alkotta a klasszikus rendszer vezető elitjét. Mindenki úr és

³⁰ HANKISS Elemér: Hihetetlen Magyarországon a szakértelem hiánya. http://index.hu/belfold/2009/06/14/hankiss_hihetetlen_magyarorszagon_a_szakertelem_hianya/. (Letöltés: 2013. március 18.)

³¹ Az eliteszeréről lásd GYARMATI György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009. március. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10397>. (Letöltés: 2013. március 18.)

³² Rudolf Bahro szerint az államapparátus mint a pártapparátus bürokráciája épült fel. (RUDOLF BAHRO: *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*. Europäische Verlaganstalt, Köln–Frankfurt am Main, 1977. 286.)

³³ GARAI László: Bürokratikus állam élén illegális párt. Az úgynevezett államszocializmusról. In: KRAUSZ Tamás–SZIGETI Péter (szerk.): i. m. 192–196.

³⁴ Huszár Tibor szavaival élve: „Elit kiválasztódik, némenklatúra tagjait kinevezik.” (HUSZÁR Tibor: *Az elitől a némenklatúráig*. I. m. 47.) A személyes függést szolgálta a főként tanárképző, jogi vagy közgazdasági egyetemeken megszerzett, a betöltött munkakörhöz szükséges formális képzettség megszerzése is, amellyel a munkaerőpiacon nem voltak versenyképesek, az apparátusi léthez így egzisztenciális kötődés alakult ki. (GAZSÓ Ferenc: A káderbürokrácia és az értelmiség. I. m. 7–8.)

szolga volt egyben, a testületek személyi összetétele folyton változott, és mindig újratermelte önmagát.³⁵

A központosított politikai rendszer óriási adminisztratív feladatot termelt, felduzzadt a politikai és gazdasági bürokrácia.³⁶ A közigazgatás felduzzasztásából következett, hogy szakképzetlen káderek jelentek meg a hivatalokban, de később a felsőfokú végzettségük arányának növekedésével látszólag a bürokrácia és a gazdaságirányítás is professzionalizálódott. A vezető beosztásba került káderek nagy része azonban nem értelmiségiként indult, a szakértelmiség körében az értelmiségi/szakértelmiségi körökből rekrutálódottak aránya nem érte el az egyharmadot sem, míg ugyanez az arány a kádərbürokráciában csak 11% volt. A szükséges képzettséget tehát ezek az emberek jórészt az integrációs mobilitási csatornákon szerezték. A teljes hatalmi elit, valamint a gazdasági elit kétharmada például már párttag volt, amikor elindult a karrierje.³⁷ A rendszernek szüksége volt egy hozzá hű hivatalnokrétegre, a lojalitást pedig a pártiskolával lehetett a legjobban igazolni. A fiatalabb generáció számára a szovjet egyetemeken szerzett diploma és a kiváló orosz nyelvtudás, valamint az SZKP Főiskoláján való továbbképzés jelentette a továbblépés lehetőségét.³⁸

³⁵ KORNAI János: i. m. 69–74., 122–123., 156.

³⁶ 1949 és 1954 között például 164%-kal növekedett az államigazgatásban dolgozók száma. (BIHARI Mihály: i. m. 258.) A koncentrált hatalmi mechanizmus óriási hatalmat adott a kinevezett vezetőknek. Döntési-hatalomgyakorlási pozícióik kívülről ellenőrizhetetlenné váltak. Az érdemtelenül feldicsért vezetőktől a rendszer sem tudott megszabadulni, az életúthosszúságú érdemek dicséretével elzárták az egészséges vezető kiválasztást, a versengést, a megújulást. (Uo. 260–261.)

³⁷ GAZSÓ Ferenc: A kádərbürokrácia és az értelmiség. I. m. 4–7.; LENGVEL György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. I. m. – A mobilitási csatornák vizsgálatáról a Politikai Bizottságban lásd SZAKADÁT István–KELEMEN Gábor: Karriertípusok és mobilitási csatornák a Magyar Kommunista Párton belül (1945–1989). In: SZAKADÁT István (szerk.): *A némenklatúra csúcán*. A BME Szociológia Tanszék kiadványai, Budapest, 1990.

³⁸ BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. I. m. 294. A rendszer megértéséhez elengedhetetlen a kommunista szakirodalom és a politikai iskolák megismerése, ehhez Budapest Főváros Levéltára (BFL) bőségesen szolgáltat adatokat: XXXV.2. Marxista–Leninista Esti Egyetem iratai, XXXV.3.: Három hónapos pártiskola iratai, XXXV.4. Öt hónapos pártiskola iratai, XXXV.5. Budapesti Oktatási Igazgatóság iratai. A szakértelességi intézményéről lásd MAJTÉNYI György: Mobilitás és életstílus. Szakértelességek életútja. In: BÓDY Zsombor–MÁTAY Mónika–TÓTH

Egyrészt a kádercsere és -utánpótlás rendszerének sajátosságaiból, másrészt a nómenklatura tagjainak szakképzettsége vagy annak hiánya miatt a gyakori pozícióváltás is a pártállam sajátossága volt. Egyértelműen igazolható, hogy a meghatározott időközönként kötelező vagy egyéb okokból bekövetkező pozícióváltás általában horizontális mobilitást eredményezett, és ez a szükséges szakmai képzettség hiányában az alulképzett káderek körforgását eredményezte: a korabeli szóhasználat szerint a káder nem vészett el, csak átalakult. A vezetői státuscserét a képzettség hiánya ugyanis nem gátolta, sőt a csak politikai képzettségű káder volt a legalkalmasabb arra, hogy továbbra is bizalmat kapjon a megfelelő pozíció elnyeréséhez. Mivel egy káder átlagban legalább tíz évet töltött az apparátusban, még akkor sem volt sok esélye arra, hogy az apparátuson kívül is megállja a helyét, ha volt is megfelelő szakmai képzettsége. A káder tehát minden körülmények között hű maradt a rendszerhez, a politikai bürokrácia szakértelme pedig sajátos jelentés kapott: a politikai hatalom birtoklásához és megtartásához való szakértelmet.³⁹

Egy gondolat erejéig térjünk vissza még egyszer a diplomás káderek növekvő számát hangsúlyozó toposzhoz. Majtényi György szerint is kérdéses, hogy a diplomások aránya mennyiben fejezi ki a szakigazgatásban dolgozók rátermettségét, hiszen a tudományos szocializmus szak például nem predesztinált semmilyen szakirányítói munkakörre. Felmerül továbbá a kérdés, hogy a hivatalnok megfelelősége, képzettsége diplomával mérhető-e, különösen, ha a pártállam elitjéről van szó. Mindazonáltal egyetérthetünk Majtényivel, hogy a Kádár-rendszer csak önnön legitimációja érdekében hangsúlyozta az „új” politikai és gazdasági vezetők szakértelmét. A legfontosabb politikai pozíciók betöltését és azok ellenőrzését ugyanis a káderhatásköri jog biztosította. Mint ahogy az is megfontolandó, hogy bár a rendszer a politikai, közigazgatási funkcióba kiemelt embereket értelmiségi kategóriába számította,

Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. I. m.

³⁹ GAZSÓ Ferenc: *A kádərbürokrácia és az értelmiség*. I. m. 8–9.

valóban ide sorolhatjuk-e őket.⁴⁰ Vagy másként megfogalmazva a kérdést: kit tekinthetünk ténylegesen szakembernek, azt, aki a gazdaság területéről érkezett a hatalmi elitbe, de diplomával rendelkezett, vagy azt, aki egész életében ugyanazon a szakterületen dolgozott? Biztos-e, hogy a közgazdász vagy műszaki értelmiség *jobb* válaszokat tudott adni a társadalmi kérdésekre, mint a hasonló végzettséggel nem rendelkező pártkáder? (Nem mintha azzal áltatnám magam, hogy a pártfőiskolán tanult marxista filozófia vagy politikai gazdaságtan közelebb vitt volna a társadalmi problémák megoldásához.)

A fentiekben ismertetett adatok és összefüggések általában a központi apparátusra és elitre vonatkoznak, de felmerül a kérdés, mit lehet ebből a megyei (fővárosi) elit kutatásakor hasznosítani, hiszen az országos méréseket fenntartásokkal kell kezelni, ha a helyi viszonylatokat vizsgáljuk. Kiindulópontként mindenképp hasznos tanulmányozásuk, hiszen ezekhez képest lehet a további kutatásokat meghatározni. Kitartó kutatás igazolhatja, hogy az esetek jó részében a szakirodalomban megismertektől eltérő folyamatokat tapasztalhatunk, ami nemcsak a kutatásba vetett hitet erősíti, de a profetikus történeti kijelentéseket is módosíthatja majd.

2. Pártiskolák

Mint azt az előző fejezetben felvettem, és később adatokkal is igazolni fogom, álláspontom szerint a vezető pozícióba kerülés szempontjai közül az első a megfelelő politikai képzettség volt.

Mint egy korabeli ideológus megfogalmazta, a jó vezetőnek *értenie kellett az irányításhoz*, meg kellett hogy legyenek a *munkájához nélkülözhetetlen tapasztalatok és szakmai ismeretek*, értenie kel-

⁴⁰ A nomenklatúrarendszer elemzését lásd T. VARGA György–SZAKADÁT István: Íme, a nomenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992/3. 73–95. Az új elit tagjainak különben feltehetően nem volt saját elitúdadata, és ha munkások közül emelték ki őket, funkciótól függetlenül nem tartották magukat értelmiséginek. (MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. I. m. 80–85.)

lett a szervezeti *struktúrák kialakításához*.⁴¹ Munkájának első és „alapvető kritériuma a politikai kritérium” volt; „fontos tényezője a magas fokú pártosság”. A fiatal munkásoknak kellett klasszikus marxista műveltséget kellett szerezniük, így készültek fel a vezető funkcióra. A pártvezető szaktudásának megszerzéséhez szükség volt a pártépítés, a párttörténet, a marxizmus–leninizmus, a gazdasági ágazat ismeretére, a tudományos kommunizmus, az irányításelmélet, a pszichológia és az agitáció és propaganda alapvető szabályainak elsajátítására.⁴²

Miért fontos mindez? Mint látni fogjuk, ezeket a tantárgyakat tanították a pártiskolákon, tehát az „állami” egyetemekről jövő káderekkel szemben a pártiskolai hallgatók egyszerre szereztek „képesítést” politikai és gazdasági téren is.⁴³ Sőt mindezt tovább lehetne fokozni: *aki nem sajátítja el a marxi–lenini elméletet, az érzéketlenné válik a tudományos–műszaki alkotószellem és a kultúra sikerei iránt. Váratlan vagy adott helyzetben sem tud helyesen dönteni*.⁴⁴

A fővárosi pártelit szempontjából a pártiskoláknak kettős funkciója volt: egyrészt a káderutánpótlást, másrészt a káderképzés részleges felügyeletét szolgálták.

A hazai pártoktatásnak alapvetően két iránya volt: a „tömegoktatás” és a „káderképzés”. A következő oldalakon az utóbbi felsőbb, a hatalmi elitet is érintő – elsősorban a Budapesti Pártbizottság hatáskörébe tartozó – képzési intézmények működését ismertetem.

A pártoktatásnak különböző szintjei léteztek. A legnívósabb képzésnek a Szovjetunióban működő SZKP Főiskola elvégzése számított. Ide az egyes megyei bizottságok javasolták az általuk megfelelőnek minősített kádereket, és az előterjesztéseket az MSZMP Politikai Bizottság hagyta jóvá. Itt általában évente 9–20 ember nyert ösztöndíjat.⁴⁵

⁴¹ Vladimír TRVALA: *Káderek a pártirányításban*. Ford.: BARTFAI László. Pravda Könyvkiadó, Bratislava, 1980. 193.

⁴² Uo. 134., 192–195.

⁴³ Érdemes lenne bevezetni az „állami és pártállami iskolák” elnevezést is.

⁴⁴ Vladimír TRVALA: i. m. 204–205.

⁴⁵ Az 1970-ben a Szovjetunióban végzett hallgatókról szóló szociológiai elemzést lásd FÖLDVÁRI Tamás–KEMÉNY István–SZEZAY András: *A Szovjetunióban végzettek*. Budapest, 1970. 134.

Országos hatáskörbe az MSZMP Központi Bizottság által ellenőrzött kétéves Politikai Főiskola, az MSZMP KB Egyéves Központi Főiskolája és a marxista-leninista oktatók továbbképzésére szolgáló öt hónapos szakosított tanfolyamok tartoztak.⁴⁶ A Politikai Főiskola elvégzése volt a párton belüli előremenetel egyik legfontosabb eszköze. A Pártfőiskolának is nevezett szerv⁴⁷ látogatása után az oktatott témákból a hallgatók vizsgát, a második év végén államvizsgát tettek, amelynek eredményeként állami egyetemi-főiskolai oklevelet szereztek. 1969-ig működött az MSZMP Egyéves Központi Pártiskolája, amely 1969. augusztus 1-jével szűnt meg.⁴⁸ Ennek részben az is oka volt, hogy a SZOT visszakövetelte a Tárogtató úti épületét. Az intézményben oktatott „középszintű káderek” képzését a megyei oktatási igazgatóságok vették át.

A pártiskolai képzés, továbbképzés központi irányítás alatt működött, az elvi jelentőségű változtatásokat a párt vezető szervei hagyták jóvá. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya felelt a tananyag kidolgozásáért, a megfelelő oktatók és az „oktatás színvonalának” biztosításáért.

A Budapesti Pártbizottság (részleges) hatáskörébe tartoztak a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) kerületenként megszervezett tagozatai, a két, három, öt hónapos pártiskolák, illetve az egyesítésükből 1972-ben létrejött Budapesti Oktatási Igazgatóság.

Jó három évtizedig működő rendszerüket az 1956-os forradalom leverése után az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. január 14-i ülésén alapozták meg. Megfelelő épület hiányában azonban a tervezett 1957-es tavaszi kezdés elmaradt. Az 1957. június 5-én hozott új határozat szerint 1957. szeptember 2-án egyéves pártiskolát kellett indítani Budapesten, s ez az Amerikai út 96. számú házban meg is történt.⁴⁹

⁴⁶ Itt nem szólok részletesebben a termelőszövetkezeti párttitkárok számára indított egyéves pártiskoláról.

⁴⁷ Az iskola átnevezéséről és átalakításáról az MSZMP PB 1967. május 9-i ülésén rendelkezett. Ekkor fogadták el a Politikai Főiskola nevet. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MOL] MSZMP Politikai Bizottság iratai. [M-KS 288. f. 5] 424. ó. e. 1967. május 9.)

⁴⁸ MOL M-KS 288. f. 5/485. ó. e. 1969. március 4.

⁴⁹ A pártiskola elindításának késéséről bővebben lásd NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–SIPOS Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testülete*

A megyei iskolák megindítását és tematikáját központilag az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának és az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) kellett megszerveznie – Kádár János nem leplezett szavaival úgy, hogy „nehogy ismét Petőfi-kör alakuljon ki”. Az oktatás beindítása előtt a budapesti kerületi propagandamunkát irányítók számára egyhetes tanfolyamot terveztek, s a volt MDP-tagokat is be akarták vonni az oktatásba. Egyetértettek abban, hogy az SZKP Főiskolára évente innen 5 embert szeretnének küldeni.⁵⁰

A megyei oktatás legfontosabb helyszíne a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) volt. A Budapesti Pártbizottság Marxizmus–Leninizmus Esti Egyeteme eredetileg a Politikai Bizottság 1952. március 5-i határozata alapján létesült arra a célra, hogy értelmiségi dolgozók (tudományos kutatók, orvosok, mérnökök, technikusok, jogászok, újságírók, pedagógusok stb.), párt-, állami, tömegszervezeti funkcionáriusok, propagandisták marxista–leninista oktatását egyetemi színvonalon biztosítsa. Az egyetem a Budapesti Pártbizottság mellett működött, ez utóbbi volt a közvetlen felügyeleti szerve. Az első évben 110 fős létszámmal indult, amely 1956. szeptemberre 568 főre emelkedett.⁵¹

A hallgatók – egy 1957. április 3-i előterjesztés szerint – „kezdetől fogva főként vezető beosztásban lévő értelmiségiek: mérnökök, orvosok, újságírók, kulturális területen dolgozók, tömegszervezeti, párt, állami és gazdasági funkcionáriusok, párttagok és pártönkívüliek” voltak. Az intézményben filozófiát, politikai gazdaságtant és nemzetközi munkásmozgalmat tanítottak.⁵²

Az Esti Egyetem 1956. október 23. után nem folytathatta tevékenységét. Ennek a forradalom leverése után fizikai akadályja is volt, mert a Benczúr utcai épületet a zavaros időkben önkényesen, lakás céljaira elfoglalták. A budapesti APO javaslatára az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága (IIB) 1957. május 13-án ha-

inek jegyzőkönyvei. I. k. 1956. november 11.–1957. január 14. Intera Rt., Budapest, 1993. 326–327.

⁵⁰ MOL M-KS 288. f. 5/28. ó. e. 2–3., 8–10., 20–44. p.

⁵¹ A hallgatók létszáma: 1952 – 110, 1953 – 167, 1954 – 238, 1955 – 308, 1956 – 568, 1957-ig: 163 fő végzett. BFL XXXV.2. 1. ó. e. 1957. augusztus 1.

⁵² Az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. (BFL XXXV.1.a.1.) 13. ó. e. 1957. április 9.

tározatot hozott arról, hogy az oktatást 1957. szeptember 1-jétől 600–700 fővel és 30 másodállású tanárral ismét elindítják.⁵³ Végül 477-en jelentkeztek, ebből felvételt nyert 403, akik közül 147-nek már egyetemi diplomája volt.⁵⁴

Az agitációért és részben az oktatás felügyeletéért felelős APO szerint a marxizmus–leninizmus oktatása az MLEE-n az állami egyetemeknek megfelelő színvonalon folyt, és hogy ezt fenntarthatóvá tegyék, olyan hallgatókat kívántak felvenni, akik előképzettségük szerint képesek voltak a marxizmus–leninizmust egyetemi színvonalon tanulmányozni.⁵⁵ Mert – bár felvételi vizsga nem volt – az elméleti követelmények magasak voltak, a felvételhez megfelelő iskolai végzettség (érettségi, egyetem, legalább öt hónapos pártiskola) szükségeseltetett. Az MLEE-n letett eredményes vizsgákat a szakegyetemek elfogadták mint elvégzett tantárgyakat. 1957-ben a hallgatók kiválogatásánál a frissen újjászerveződő párt bizalmatlanabban és nagyobb éberséggel figyelt, mint a korábbi vagy a későbbi években: kevésbé ragaszkodott az egyetemi végzettséghez és a vezető beosztáshoz, inkább a helytállás, a régi párttagság volt a meghatározó a kiválasztásban.⁵⁶

Az MLEE egyik előterjesztésének megfogalmazása szerint az iskola célja a „marxizmus–leninizmus három fő ágának rendszeres, állandóan ellenőrzött, magas színvonalú oktatása. A hároméves tanfolyam elvégzése lehetővé teszi, hogy a marxizmus–leninizmus valamely kérdését, esetleg egy-egy klasszikus művet önállóan tanulmányozzanak. [...] A korábbi gyakorlattól eltérően mind több pártfunkcionáriust kell felvenni az Esti Egyetemre, mert a pártiskolák a jövőben kisebb létszámmal működnek, és

⁵³ Uo.13. ó. e. 1957. április 9., 16. ó. e. 1957. május 13. – A Bp. IIB határozatát az MSZMP Titkársága is elfogadta. BARÁTH Magdolna–FEITL István (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. V. k. 1956. november 14.–1957. június 26. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 259.

⁵⁴ A jelentkezők és a felvettek beosztás, „származás” és iskolai végzettség szerinti megoszlását lásd BFL Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. (XXXV. 1.a.4.) 7. ó. e. 1957. szeptember 23.

⁵⁵ BFL Az MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának iratai. (XXXV.1.c.) 10. ó. e. MSZMP Bp. APO tájékoztatója az MSZMP intéző bizottságok agit-prop. osztályai számára az 1957/1958-as pártoktatási évvel kapcsolatos feladatokról.

⁵⁶ BFL XXXV.2. 1. óe. 1957. augusztus 1.

az aktivisták megfelelő marxista–leninista továbbképzését ebben az oktatási formában is biztosítani lehet. A hallgatók felvételénél előnyben kell részesíteni a vezető beosztásban lévő értelmiségieket, mert hosszabb pártiskolára küldeni őket nem lehet, viszont ez a pártoktatási forma biztosíthatja politikai ismereteik szélesedését, mélyülését és világnézetük formálását.”⁵⁷

Az egyetem tananyaga a filozófia, a politikai gazdaságtan, a nemzetközi munkásmozgalom története és a magyar munkásmozgalom története volt.⁵⁸ Hetenként egyszer négyórás foglalkozáson kellett részt venni, emellett a „klasszikus irodalmat” kellett tanulmányozni.⁵⁹

Az MLEE-nek két tagozata működött, az általános és a szakosító. A hároméves általános tagozatok feladata a kerületi párt-, tanács-, gazdasági, tömegszervezeti vezetők, a pártalapszervezetek káderfejlesztési és iskoláztatási terveiben szereplő középszintű munkakör betöltésére alkalmas káderek, valamint propagandisták *ideológiai-politikai* képzése, a hatáskörben lévő káderek továbbképzése volt. A képzésben pártonkívüliek is részt vehettek. Az általános tagozatot – az 1962-es reform után – az MLEE kerületi vezetősége irányította a tagozatvezető egyszemélyi felelőssége mellett. Működésüket, tanulmányi, technikai, adminisztratív tevékenységük feltételeit a kerületi pártbizottságok ellenőrizték, a pártfelügyeletet pedig közvetlenül a Budapesti Pártbizottság mindenkorai ideológiai titkára gyakorolta.

A középfokú pártiskolai képzés célja – a nyolcvanas évekbeli megfogalmazás szerint – a „profi” pártmunkások, politikusok képzése volt a budapesti pártmozgalom hasznára: „Profi politikai vezetőket akarunk képezni. (A »profi« jelzőt természetesen csak a hozzáértés és a magas szakmai minőségi színvonal érzékeltetésére használva, hiszen igencsak itt az ideje, hogy szakítsunk azzal

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ BFL XXXV.1.c. 10. ő. e. MSZMP Bp. APO tájékoztatója az MSZMP intéző bizottságok agit-prop. osztályai számára az 1957/1958-as pártoktatási évvel kapcsolatos feladatokról.

⁵⁹ Uo. „Fontos, hogy időt találjunk az újságok, valamint Lenin írásainak az olvasására, s ha bele-belelapozunk Marx vagy Engels munkáiba, ez sem elfecsérelt idő. A szépirodalomra is kell időt szakítanunk, mert máskülönben kiszikkad az agyunk.” Vladimír TRVALA: i. m. 206.

az elképzeléssel, hogy akit valamely tisztségre megválasztanak, az automatikusan tudja is a dolgát, s hogy a politikai munka olyan, mint a foci: mindenki ért hozzá.)”⁶⁰

Az általános tagozat (illetve az annak megfelelő egyetemi képzés) elvégzését követhette az MLEE szakosító tagozata, amelynek feladata a budapesti párt-, állami, tanácsai, gazdasági, tömegszervezeti vezetők felsőfokú politikai – *ideológiai-politikai* – továbbképzése, szakosító tagozatok keretében propagandisták és vezetőpropagandisták képzése és továbbképzése, illetve speciális kollégiumok keretében a hatáskörben lévő káderek és a különböző speciális területeken dolgozó szakemberek szervezett és differenciált továbbképzése volt.⁶¹ A jelölteket a kerületek állították ki, és iskolába küldésükről a Budapesti Pártbizottság döntött. A kétéves szakosító záróvizsgálója „szabályos” államvizsga-bizottság előtt zajlott, és 1980-ig főiskolai diplomát adott.⁶² 1980-ban megszűnt a főiskolai diploma megszerzésének ez a lehetősége. Az MLEE fő tárgyai a filozófia, a politikai gazdaságtan, a magyar és nemzetközi munkásmozgalom története voltak. A tanulóknak az egész korban folyamatosan emelkedő tandíjat kellett fizetniük.⁶³

A hallgatók tanulmányi szabadságáról kormányhatározat rendelkezett. Eszerint félévi vizsgák előtt 6 nap, év végi vizsgák előtt 12 nap munkaidő-kedvezményt kaptak. A határozat kimondta azt is: „Az egyetemek, a főiskolák, illetőleg akadémiák esti és levelező tagozatain folytatott tanulmányok esetén marxizmus-leninizmusból vizsgáznuk nem kell, illetve tudományos fokozat elnyerése során a kandidátusi minimum keretében előírt ideológiai vizsgát nem kell letenniük.”⁶⁴

Azok, akik letették az államvizsgát, számos kedvezményt élveztek: a tanácsai és egyes államigazgatási szervek alkalmazottainak bérrendezésénél ezt felsőfokú végzettségnek kellett tekinteni,

⁶⁰ BERNHARDT Péter: A középfokú tanfolyam tapasztalati. In: OLÁH Józsefné (szerk.): *A pártiskolai képzés tapasztalatai. 1987–1988*. Budapest, 1988. 41–42.

⁶¹ Az MSZMP Budapesti Pártbizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. (BFL XXXV.1.a.3.) 168. ó. e. 1980. november 21. és uo. XXXV.1.a.4. 1973. május 25.

⁶² 17/1963. sz. korm. rend.

⁶³ BFL XXXV.5.a. 191. ó. e.

⁶⁴ FMPK 1088/1957. XI. 21. sz. hat. (MK 123.); egyetemi, doktori: műv. min. 126/160. sz. ut. *Művelődési Közlöny*, 1960/8.

a tanítói képesítésen felül főiskolai végzettség szerinti besorolás járt.⁶⁵ A marxizmus mindhárom ágából letett államvizsga után kiadott oklevél a hallgatót főiskolai végzettségűnek nyilvánította.⁶⁶

A tanszékek rendszeresen elemezték a tanévben végzett munkájukat. Jelentéseikben beszámoltak a tanárok teljesítményéről, a hallgatók tanulmányi színvonaláról. Bár általában fejlődésről, a szemináriumokon kialakított „jó elvtársias légkőről” írtak, ne gondoljuk, hogy csak dicsérettel illették az iskola munkáját. Felrótták a hiányzásokat, és hogy „egy kisebb töredék” félvállról vette a tanulást. Előfordult, hogy „túrhetetlen készülétségeket” tapasztaltak: például „Lipkovics et. csoportjában a Tanácsköztársaságról, Király elvtárs csoportjában 1929–1939, Tóth elvtárs csoportjából 1939–1945 c. periódusból kritizálták a hallgatók a tankönyvet, és közben kiderült, hogy el sem olvasták”.⁶⁷

A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem kapcsolatot tartott a többi szocialista ország pártoktató intézményeivel is.⁶⁸

Az egyéves pártiskola az alapfokú politikai végzettséggel rendelkezőkkel a marxizmus–leninizmus három alkotórészét ismertette középfokon, az öt hónapos pártiskola a politikai felkészültséggel még nem rendelkező „helyi párt- és tömegszervezeti vezetők és kádertartalékok” számára nyújtott intenzív, alapozó és rendszerező jellegű politikai képzést. Mindkét iskola a pártélet és a politikai irányítás alapkérdéseit tanította.⁶⁹

Tizenöt évi működés után átalakították a budapesti pártoktatás rendszerét. 1972. október 1-jén alakult meg az Oktatási Igazgatóság a Három Hónapos Pártiskola, az Öt Hónapos Pártiskola, az Egyéves Pártiskola és a MLEE összevonásával.⁷⁰

⁶⁵ 27/1957/15. Műv. sz. ut. 16. pont; 10/1959. MM sz. ut. 6§ (3) bek. c. pont.

⁶⁶ BFL XXXV.5.a. 191. ó. e. A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem Szervezeti és Működési Rendje. é. n. (Bár a tendencia folyamatos volt, a kedvezmények mértéke folyamatosan változott.)

⁶⁷ Jelentés az 1959/60-as tanévről. BFL XXXV.2. 5. ó. e. 1960.

⁶⁸ Lásd például: Jelentés a szófiai Esti Egyetemen tett látogatásról. BFL XXXV.2. 5. ó. e. 1960.

⁶⁹ A Marxizmus–Leninizmus Középiskola és a kerületi szintű tömegtanfolyamok részletes ismertetése túlmutat ezen a tanulmányon.

⁷⁰ BFL XXXV.1.a.4. 402. ó. e. 1973. május 25. A jegyzőkönyvben „politikai továbbképző tanfolyamok, propagandista tanfolyamok, MLEE általános tagozatai,

A Budapesti Pártbizottság „a következő főbb feladatokat szabta az Intézmény számára: biztosítani az előző három oktatási intézményben (Amerikai úti pártiskola, Ajtósi Dürer sori pártiskola, Benczúr utcai Esti Egyetem) folyó képzés törés nélküli folytatását; kialakítani az új intézmény belső szervezeti rendjét és munkastílusát; tovább javítani az oktatás minőségét, hatékonyságát a párt-határozatok, a párt politikájának és eszméjének színvonalasabb, céltudatosabb képviselte útján. Az igazgatóság e határozat szellemében kezdte el, és végzi azóta is tevékenységét. Másfél évtizede párttag és párton kívüli káderek tízezrei szereztek főiskolai diplomát, felsőfokú politikai képzettséget, illetve végeztek el különböző pártiskolai tanfolyamokat, gyarapítva ezzel marxista-leninista tudásukat.”⁷¹

A Budapesti Pártbizottság sikeresnek ítélte az oktatás irányító tevékenységét, hiszen „a párttagoknak, pártonkívülieknek, különböző értelmiségi rétegeknek nagyon kedvelt oktatási formája lett az egyetem, a IX. és a XI. kongresszus közt 6000-ről 24 000-re emelkedett a kádereképzésben részt vevő hallgatók száma”. A hallgatói létszám erőteljes növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a felsőfokú politikai végzettséghez kötött munkakörök száma Budapesten lényegesen magasabb volt, mint a Politikai Főiskolára javasolhatók kerete. Az Oktatási Igazgatóság továbbá olyan káderek politikai képzését is ellátta, akiknek az állami vezetőképzés és továbbképzés keretében kellett tanulniuk. A létszámot csökkenteni nem kellett, de a jelentkezők 50%-át helyhiány miatt nem vették fel. A kiválasztottak közül viszont majd mindenki párttiszségbe került, így 1970-től kedve 2-5%-kal növekedett a pártba bekerülő politikai iskolát végzettek száma.”⁷²

1976-ban az Esti Egyetemnek 840 tanára volt, ebből 35 függetlenített, 805 tiszteletdíjas munkatárs. Utóbbiak főállásban tudományos tevékenységet folytattak.⁷³ A létszám természetesen állandóan változott. 1988-ban a 9 tanszéken 38 politikai mun-

MLEE kerületi vezető továbbképző tanfolyamai, MLEE szakosító és kiegészítő tagozatai, MLEE speciális kollégiumai” szerepel.

⁷¹ BFL XXXV.1.a.4. 781. ó. e. 1988. május 11.

⁷² BFL XXXV.1.a.4.402. ó. e. 1973. május 25.

⁷³ BFL XXXV.1.a.4. 496. ó. e. 1976. december 3.

katárs, 38 függetlenített és több mint 700 tiszteletdíjas tanár tanított, valamennyien egyetemet, főiskolát végeztek, több mint fele felsőfokú politikai végzettséggel; sokan közülük a Budapesti Pártbizottság tagjai, munkatársai voltak. A tanárok idegennyelv-ismerete a 32 év alatt állandóan változott.⁷⁴

1976-ban már azt javasolták, hogy az egyéves pártiskolára és a hároméves általános tagozatokra a pártszervezetek ne javasoljanak olyan kádereket, akik állami egyetemeken, főiskolákon középfokú politikai végzettséget szereztek (ez körülbelül 20% volt), mert őket magasabb követelményeket támaztató oktatási formákra kellett irányítani: a vezető propagandisták, valamint a felső- és középszintű káderek pártiskolán kívüli képzése és továbbképzése ugyanis elsősorban a szakosító és a speciális tanfolyamok feladata volt.⁷⁵

A nyolcvanas években szokatlan ellenállással találkozott a párt: a munkahelyi vezetők ekkor már nem szívesen engedték pártiskolára beosztottjaikat, nemcsak a pártoktatás ideje alatt kellett ugyanis „a szakmájában sokoldalúan képzett dolgozókat” nélkülözniük, de nagy valószínűséggel utána is lemondhattak róluk, mert a politikai továbbképzés után sokszor kiemelték és magasabb beosztásba helyezték őket. A beiskolázandók pedig a jövedelemkiesés és a családi kötelezettségek miatt nem vállalták a hosszabb továbbképzéseket. Természetesen a Budapesti Pártbizottság elégedetlen volt ezzel a hozzáállással, és a vezetőképzés fenntartására 1982-től 6-8 hetes alapszervezeti vezetőképző tanfolyamokat dolgozott ki.⁷⁶

Mint említettem, a fővárosi szintű pártoktatást a Budapesti Pártbizottság egyik titkára felügyelte. Az említett szervezetváltásokkal hatásköri változások is jártak, míg 1962-ben az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága (Bp. VB) nevezte ki az MLEE, az öt hónapos és két hónapos pártiskola vezetőit és tanárait (1962-

⁷⁴ BFL XXXV.1.a.4. 781. ó. e. 1988. május 11.

⁷⁵ BFL XXXV.1.a.4. 496. ó. e. 1976. december 3.

⁷⁶ „...több helyen találkoztunk olyan helytelen véleménnyel is, hogy a feszített gazdasági feladatok miatt nincs idő foglalkozni a politikai oktatással, a gazdasági hátrány, amit a termelés kiesés okoz, nincs arányban a politikai haszonnal.” BFL XXXV.1.a.4. 629. ó. e. 1982. március 10.

ben 54 fő),⁷⁷ 1967-ben ez úgy módosult, hogy hatáskörébe került az SZKP és az MSZMP pártfőiskolájára javasoltak jóváhagyása és a végzett hallgatók pártiskola utáni elosztása is.⁷⁸ 1971-ben, az Oktatási Igazgatóság létrehozása után, a Budapesti Pártbizottság nevezte ki az igazgatóság vezetőjét.⁷⁹ 1974-től a Bp. VB hatáskörébe került a Politikai Főiskola végzős hallgatóinak pozícióba állítása (MSZMP KB előzetes egyetértési jogkörrel); a Bp. VB előzetesen jóváhagyta az SZKP Főiskolára, az MSZMP Politikai Főiskolára és a Társadalomtudományi Akadémiára küldendő hallgatókat, az SZKP Főiskolán és Társadalomtudományi Akadémián végzett hallgatók munkabeosztását.⁸⁰ 1976-tól az illetékes pártszerv hatáskörébe került a döntés az egyéves pártiskolára javasolt személyekről és iskola utáni beosztásukról.⁸¹ A Politikai Főiskola rektorát az MSZMP Központi Bizottsága, rektorhelyetteseit a Politikai Bizottság nevezte ki.⁸²

A kádereképzés érdekében a párt rengeteg embert iskolázott be. Csupán szemléltetésként néhány adat: 1972 és 1975 között az Oktatási Igazgatóság különböző tanfolyamain 35 570 fő vett részt,⁸³ és a Budapesti Pártbizottság felügyelete alá tartozó pártiskolák közül az MLEE-n tanulók létszáma emelkedett a leglátványosabban: a kezdeti 403 főről 1966-ig 10 000-re növekedett a létszám, 1985-ben pedig több mint 33 000-en tanultak az Amerikai úti épületben.⁸⁴ A rendszer sajátossága volt, hogy a pártoktatás-

⁷⁷ BFL XXXV.1.a.4. 120. ó. e. 1962. február 26.; uo. 145. ó. e. 1963. április 29.

⁷⁸ BFL XXXV.1.a.3. 76. ó. e. 1967. június 27.

⁷⁹ BFL XXXV.1.a.3. 106. ó. e. 1971. december 16.

⁸⁰ BFL XXXV.1.a.3. 123. ó. e. 1974. szeptember 11.

⁸¹ BFL XXXV.1.a.3. 136. ó. e. 1976. április 27.

⁸² MOL MSZMP Központi Bizottság iratai. (M-KS 288. f. 4.) 240–241. ó. e. 1988. július 13–14.

⁸³ Az MSZMP Budapesti pártértekezleteinek jegyzőkönyvei. (BFL XXXV.1.a.2.) 6. ó. e. 1975. március 1.

⁸⁴ Az pártoktatásban részt vevők számáról és általában a „pártoktatás helyzetéről” a pártbizottság évente kapott feljegyzéseket. A költségek alakulásáról a pártértekezletek beszámolóiban olvashatunk. Az 1962-es pártértekezletre készített beszámoló szerint az öt hónapos pártiskolán az egy főre eső költség egy hónap alatt 1100 Ft, a hallgatóknak megtérített átlagmunkabér 2100 Ft-ot tett ki. Így az egy hallgatóra jutó egy havi teljes költségkihatás körülbelül 3200 Ft volt. A két hónapos pártiskolán az egy hallgatóra eső összes költség 2670 Ft volt. Az Esti Egyetem hallgatóinak egy főre eső költsége egész évre mintegy 2200 Ft-ot tett

ban nem csak párttagok vettek részt, az 1970-es években például a 40%-uk párton kívüli volt.⁸⁵

3. A budapesti hatalmi elit részvétele a pártoktatásban

A pártoktatás rendszerének bemutatása után lássuk, miként vette ki részét belőle a fővárosi hatalmi elit. A vizsgálat a 321 pozíciót tartalmazó prozopográfiai adatbázisomra épül, ahol az MSZMP Budapesti Pártbizottság első titkárai és titkárai, az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága tagjai, az MSZMP kerületi (szintű) első titkárai, illetve fővárosi tanácselnökök és VB-elnökök,⁸⁶ valamint budapesti rendőrfőnökök adatai szerepelnek.⁸⁷ A dolgozatban szereplő, a fővárosi hatalmi elitre vonatkozó kvantitatív adatok ezen, rekordonként 40 mezőt tartalmazó adatbázisból származnak. Ahol a pozíció egy másikkal járt együtt (például ha valaki egyszerre titkár és VB-tag volt), azt egynek számoltam, így a tanulmány ezen részében 294 betöltött pozícióról és ténylegesen 222 személyről lesz szó, és a logikai környezet határozza meg, hogy az ismertetésben a kettő közül melyiket használom. Bár a dolgozat alapvetően személyekkel foglalkozik, mégis többször a pozíció volt az alapvetően meghatározó, hiszen az egyéneket akkor is többször kellett számolni, ha egymás után eltérő pozíciókat birtokoltak, vagy ideiglenesen egyszerre töltötték be azokat (gondok itt például arra, hogy Molnár Ernő mint kerületi titkár nem várhatta meg a pártértekezletet, de mint Bp. VB-tag, igen!). A pártiskolák tekintetében jelenleg a feldolgozottság 94%-on áll (a kerületi pártbizottságok és a Magyar Nemzeti Levéltár rendezés alatt álló anyagának vizsgálata után tudom az adatbázist lezártnak te-

ki, ennek egy hónapra eső kihatása mintegy 180 Ft volt. (BFL XXXV.1.a.2. 4. ó. e. 1966. november 4.)

⁸⁵ BFL XXXV.1.a.4. 535. ó. e. 1978. június 14. – A párttagság mellett a pártoktatásról szóló statisztikákban nyilvántartották a nők, a fiatalok, a társadalmi munkát végzők, a fizikai munkások, a vezetők arányát is.

⁸⁶ A harmadik tanács törvény (1971. évi I. tv.) elfogadásától a tanácsi végrehajtó bizottság elnökeit tanácselnököknek nevezték.

⁸⁷ Az MSZMP budapesti szervezetéről lásd GERHARD Péter–KOLTAI Gábor–V. LÁSZLÓ Zsófia–RÁCZ Attila: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. *Levéltári Közlemények*, 83. (2012) 211–293.

kinteni), a 222 személyből 205-ről van több forrásból igazolt, statisztikára használható adatom. Az információk az 1956 és 1989 között keletkezett személyi javaslatok előterjesztésein és a róluk szóló, jegyzőkönyvekben rögzített információkon alapszanak.

Láthattuk, hogy a pártiskolák rendszere elég szerteágazó volt, így a továbbiakban azt szemléltetem, hogy a pártkáderek milyen szintű végzettséggel rendelkeztek, és mi irányította őket, hogy pártoktatásban vegyenek részt. Fontos kérdésnek tűnt az is, hogy vezető pártpozícióban lévő káderek miként kerültek el a pártiskolákat.

Ahogy jogszabály rendelkezett arról, miként illeszkedik a pártoktatás során szerzett képesítés az állami oktatás során szerzettek közé, elvárnánk, hogy olyan párthatározatra is bukkanjunk, amelyik arról intézkedik, milyen pártvégzettséggel kell rendelkezniük a vezető kádereknek. Ha arra gondolunk, hogy a Központi Bizottság több fontos tagja – mint például Kádár János, Marosán György, Aczél György – semmilyen pártoktatásban sem részesült, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a pártapparátusban dolgozóknak elméletileg nem volt kötelező pártiskolát végzeni. Ajánlásokat azonban folyamatosan kidolgoztak arra nézve, hogy az egyes funkcióviselőknek milyen politikai végzettséggel kell rendelkezniük. A hetvenes években felsőfokú politikai képzettséget vártak el (többek közt) a Budapesti Pártbizottság első titkáraitól, titkáraitól, osztályvezetőitől és osztályvezető-helyetteseitől; a budapesti kerületi pártbizottságok első titkáraitól és titkáraitól, valamint a Budapesti Pártbizottság által meghatározott nagyüzemi titkáraitól, a jelentősebb intézményi pártbizottságok titkáraitól; a Politikai Főiskola, a budapesti és a megyei oktatási igazgatóságok vezetőitől és az elméleti tantárgyakat oktatóktól; a Társadalomtudományi Intézet, a Párttörténeti Intézet, a *Társadalmi Szemle*, a *Pártélet*, a Kossuth Könyvkiadó vezetőitől; a központi napi- és hetilapok, a megyei, városi napilapok főszerkesztőitől, helyetteseiktől, a rádió, a televízió elnökeitől, a Fővárosi Tanács elnökeitől és elnökhelyetteseitől.⁸⁸

⁸⁸ BFL XXXV.1.a.4. 496. ó. e. 1976. december 3.

A politikai képzésben felsőfokúnak minősült az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiáján szerzett kandidátusi fokozat; az SZKP KB Főiskoláján szerzett diploma; az MSZMP Pártfőiskoláján államvizsgák letételével szerzett főiskolai, valamint a Politikai Főiskoláján kapott egyetemi érvényű oklevél; a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem szakosított tagozatán a marxizmus–leninizmus három ágából tett államvizsga alapján szerzett főiskolai érvényű oklevél; a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen és a tudományegyetemek bölcsészettudományi és jogi karain szerzett diploma, a társadalomtudományok valamely ágában (közgazdaságtudomány, filozófia, történelem, jog, szociológia, pszichológia, pedagógia, irodalom) szerzett kandidátusi fokozat; a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia politikai munkás tagozatán 1957-től szerzett egyetemi érvényű oklevél, illetve a Lenin Katonai Akadémia és a szovjet Vezérkari Akadémia elvégzését tanúsító oklevél.⁸⁹

Középfokú politikai képzettségnek számított a budapesti és a megyei pártbizottságok egyéves pártiskolájának, a KOMSZOMOL, a KISZ, a SZOT egyéves politikai iskolájának elvégzése; a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem hároméves tagozatán szerzett végbizonyítvány; az állami egyetemeken, főiskolákon, valamint a BM, és a HM felsőfokú oktatási intézményeiben szerzett egyetemi, főiskolai érvényű oklevél, amennyiben az a marxizmus–leninizmus mindhárom ágából előírt vizsgák letételét tartalmazta; a Tanácsakadémián az 1972 óta bevezetett oktatási rendszer keretében szerzett oklevél és a tudományok valamely ágában szerzett kandidátusi fokozat.⁹⁰

Az illetékes – egyébként hároméves SZKP Pártfőiskolát végzett – titkár, Somogyi Sándor a „politikai végzettség szintjének meghatározásához” készített 1976. évi ajánlásában azt javasolta, hogy a 45. életévüket betöltött és megfelelő politikai felkészültséggel nem rendelkező személyeket párt- vagy állami oktatás keretei között képezzék tovább. A megfelelő képzettség megállapításához sokoldalú mérlegelést írt elő: „A politikai felkészültség színvonalának megállapításához – személytől függetlenül – vegyék figyelembe

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

a vezetői szintet, a munkakör jellegét és sajátosságait. Sokoldalú mérlegelés alapján kell az adott vezetői beosztáshoz szükséges képzettséget megállapítani.”

A kikaput azonban nyitva hagyta: „A funkcióban lévő személyek megítélésénél számoljatok azzal is, hogy a politikai képzettség megszerzése nemcsak szervezett oktatás keretein belül, hanem önképzés, hosszabb politikai munka során szerzett tapasztalatok útján is elképzelhető. Az elfogadható képzettségi szint, a politikai felkészültség bizonyítvány nélkül is elismerhető.”⁹¹

Természetesen adódtak olyan esetek, amikor az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága az adott személy káderanyagának vizsgálatakor előírta az adott funkció betöltéséhez szükséges pártvégeztséget, és a jelölt személy kérésére mérlegelték az előzetesen meghozott döntésüket. Az MSZMP VIII. Kerületi Pártbizottságának első titkára 1963-ig Bakó Ágnes volt, akit a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettesének szántak azzal a felhívással, hogy pártiskolát kell végeznie: hároméves, majd két évre csökkentett pártiskolát vártak volna el az ekkor már 43 éves nőtől.⁹² Miután Bakó kérvényezte a Bp. VB-nél, hogy ne kelljen részt vennie az oktatásban, a „VB eltekint Bakó elvtársnő pártiskolára küldésétől és hozzájárul ahhoz, hogy a Párttörténeti Intézethez kerüljön igazgatóhelyettesnek”.⁹³

Bakó eseténél – bár a pártiskola egyértelműen fontos volt tisztsége betöltéséhez – figyelembe vehették, hogy 1936-tól SZDP-, majd MKP-párttag volt, és 1947-től függetlenített politikai munkatársként dolgozott, majd később az MDP Központi Vezetőségének alosztályvezetője lett, 1954-től pedig a VIII. Kerületi Pártbizottság másodtitkáráként dolgozott, és 1956-tól a kerületi intéző bizottság élén az újjászerveződő párt bizton számíthatott rá. Az MSZMP KB tagsága és a budapesti PB-tagsága nemcsak elegendő személyes ismeretséget adott neki, hogy „elintézzék” a kérését, de minden bizonnyal megfelelő garanciát arra is, hogy tisztában van a pártiskolán tanulandó tananyaggal.

⁹¹ Uo.

⁹² BFL XXXV.1.a.4. 142. ó. e. 1963. március 9.; uo. 144. ó. e. 1963. április 18.

⁹³ BFL XXXV.1.a.4. 153. ó. e. 1963. augusztus 14.

A pártértekezleteken megválasztott pártbizottsági tagok még az értekező idején megtartották első ülésüket, ahol többek közt számba vették a párttagokról készült statisztikákat is. 1959-ben például a Budapesti Pártbizottság 51 tagja 70%-ának volt valamilyen pártiskolai, 21%-ának felsőfokú pártiskolai végzettsége, miközben majd 60%-uknak csak nyolc általános (állami) iskolai végzettsége volt, vagy annyi sem.⁹⁴ Az 1985-ös pártértekező személyi anyagáról készített statisztika szerint a rendszerváltást megelőző néhány évben az arányok jelentősen eltolódtak. A 93 tag 71%-ának volt pártiskolai végzettsége, ebből 46% felsőfokú, tehát ez az arány stagnált, az állami felsőfokú képzésben részt vettek aránya azonban 74%-ra (69 fő) emelkedett!⁹⁵

Amár megvizsgált 222 fős budapesti hatalmi elitben 294 pozíciót betöltő személyek közül 181-nek (245 pozíció), tehát 82%-uknak biztosan volt valamilyen pártvégzettsége (2. ábra). Láthattuk, hogy a megfelelő (állami) főiskolai vagy egyetemi képzésen biztosított marxista–leninista kurzusok abszolválása felmentést adott a pártoktatásban való részvétel alól. Így elvárhatnánk, hogy a 24 pártvégzettséggel nem rendelkező személy (31 pozíció) egyetemet vagy főiskolát végzett legyen. Közülük valóban csupán négynek nem volt egyetemi vagy főiskolai diplomája: Aczél Györgynek, Jánki Kálmánnak, Marosán Györgynek és Bakos Zsigmondnak.⁹⁶ Ha figyelembe vesszük, hogy az első három 1956/1957-ben, tehát a párt újjászerveződésekor került pozíciójába, megérthetjük, hogy inkább az informális és nem a formális képzettségre, a megbízhatóságukra volt a pártnak szüksége. Az utóbbinak korábbi foglalkozása kapcsán nem volt szüksége rá, hiszen személyi anyagából kiderül, hogy 1951 és 1953 között a Gazdasági és Műszaki Akadémia Marxizmus–Leninizmus Tanszékén volt ad-

⁹⁴ BFL XXXV.1.a.2. 3. ö. e. 1962. október 30.

⁹⁵ BFL Az MSZMP budapesti pártértekezleteinek jegyzőkönyvei. (XXXV.1.a.2.) 8/I–III. ö. e. 1985. március 9–10.

⁹⁶ Bár Aczél felvételt nyert az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémiára, az első félév után kibukott onnan. Iskolái a mai napig nem tisztáztak. (Révész Sándor: *Aczél és korunk*. II. kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1997. 10–11.) A többiek három év technikummal, négy elemi iskolával rendelkeztek. Bakos tanulmányairól nincs információm.

junktus, és politikai gazdaságtant oktatott, majd 1953-tól az MDP Pártfőiskola Politikai Gazdaságtan Tanszékének volt a tanára.

A Kádár-rendszer konszolidálódásával a helyzet megváltozott. Az 1962-es pártértekezlet napján megválasztott 13 VB-tag, így az első titkár és a titkárok is, illetve a VB tagjaiként szereplő budapesti rendőrkapitány és Fővárosi Tanács VB-elnöke is rendelkezett pártiskolával, a kerületi (szintű) pártértekezleteken korábban megválasztott 26 kerületi (szintű) titkár közül pedig csupán ket-tőnek (8%) nem volt pártiskolája. Közülük az egyik a már említett Bakos volt, a másik pedig Jánki Kálmán, akit „megfontolt, következetes”, „határozott”, „a pártmunkában igazi nagy gyakorlatú” elvtársnak tartottak.⁹⁷ Viszont a 9 állami felsőfokú végzettségű személynek mindnek volt pártiskolája, egy kivételével felsőfokú!

Érdemesnek tartom megvizsgálni ugyanezeket a paramétereket más időmetszetekben is: az 1975-ös és az 1985-ös pártértekezletek tükrében. Az 1975. március 2-án megválasztott 15 VB-tag közül csak Molnár Endre titkárnak nem volt pártiskolája, de mivel a Leningrádi Állami Egyetemen végzett 1954-ben, és a „közgazdasági tudományok kandidátusa” volt, így nem is tartották szükségesnek magyarországi pártiskolára beíratni. A Bp. VB-tagok közül kilencnek (80%) ekkor felsőfokú pártvégzettsége volt. Az előző méréshez képest alsóbb szinten „javult” a helyzet, mind a 28 személynek volt pártiskolája, és csak Móró Istvánnak, a VI. Kerületi Pártbizottság első titkárának nem volt felsőfokú pártvégzettsége, amelynek oka lehetett az is, hogy funkciójába helyezésekor végzett a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemen, illetve 1964-ben egyetemi doktorátust szerzett.

Az 1985. március 10-én megválasztott 15 Bp. VB-tag közül négynek (27%) nem volt pártiskolája, de mindannyian állami felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. Akinek ekkor pártvégzettsége volt, annak az – egy kivételével – felsőfokú volt. A „csupán” az MLEE általános tagozatát elvégző Jókay Endrét, a „civilben” a Villamos-szigetelő és Műanyaggyár szerszámkészítő szakmunkását egyébként még 1985 májusában a Budapesti Pártbizottság felmentette párt- és végrehajtó bizottsági tagsága alól, mert 1985.

⁹⁷ BFL XXXV.1.a.4. 5. ó. e. 1957. augusztus 26.

március 28-án az MSZMP KB tagjának választották.⁹⁸ Alsóbb szinten 4 kerületi első titkárnak, illetve a BME, ELTE és a SOTE első titkárainak nem volt pártiskolája, de nekik – utóbbi 3-nál nem meglepő tényként – legalább egyetemi diplomájuk volt.

Az 1980–1989 között pozíciót betöltött 18 titkár és első titkár közül Somogyi Sándor és Havasi Ferenc kivételével mindnek volt állami felsőfokú végzettsége, és a 16 közül 11-nek pártiskolai végzettsége is, sőt ezekből mindegyik felsőfokú! Általában a Budapesti Pártbizottság titkáraitól és első titkáraitól (39 pozíció) elmondható, hogy 85%-uknak (33 pozíció) volt valamilyen pártvégzettsége, és akinek volt, annak kivétel nélkül felsőfokú.

A teljes korszakra vetítve a Bp. VB 67 tagjának⁹⁹ (hármán ketszer) 78%-a biztos, hogy pártvégzettséget szerzett, az 52 elemezhető személyből 40, tehát 77%-a pedig felsőfokút. Csupán 7 személynek nem volt politikai végzettsége, de Aczél György kivételével mindnek állami felsőfokú végzettsége volt.

A 177 kerületi (szintű) első titkári pozíciót betöltött személy közül 150-nek volt pártiskolája (85%), ebből 137-nek (77%) felsőfokú. Akinek egyértelműen nincs – az elemzett Bakos Zsigmond és Jánki Kálmán kivételével –, azoknak mind felsőfokú állami végzettsége volt.

A kerületi jogú pártbizottságokon mért 33 pozíció hasonló arányt mutat, 70%-ot. Ha nem számítjuk közéjük az egyetemi pártbizottságokat, azt láthatjuk, hogy a 24 személyből 20-nak biztos, hogy volt pártiskolája (4-re nincs adat), a BM, BRFK és a CSVM PB első titkárainak 100%-ának felsőfokú politikai képzettsége volt.

A 144 ténylegesen kerületi első titkári tisztséget viselt személy közül 127-nek, tehát 88%-nak volt pártvégzettsége, a négyötödének felsőfokú. Akinek közülük nem volt pártvégzettsége – Bakoson és Jánkin kívül –, állami felsőfokú végzettsége volt.¹⁰⁰

⁹⁸ BFL XXXV.1.a.4. 711. ó. e. 1985. április 17.

⁹⁹ A VB-tagoknál és a kerületi (kerületi jogú) titkároknál elsődlegesen a pozíciót kellett vizsgálnom, figyelembe véve, hogy egy ember csak egyszer szerepeljen, hiszen így kaphatunk teljes képet az adott funkcióról.

¹⁰⁰ 4 személyről nincs adat, mert 1989-ben kerültek az elitbe, így a rendszerváltás közelsége miatt egyelőre nem állnak rendelkezésemre róluk megfelelő adatokat tartalmazó személyi anyagok.

A BM, a BRFK, Fővárosi Tanács és a SOTE pártbizottságai első titkárainak mindnek felsőfokú pártvégzettsége volt.

1984. július 31-től a BME, az ELTE, az MKKE és a SOTE pártbizottsága is kerületi jogú pártbizottsággá lett,¹⁰¹ ezért nem használtan velük külön is foglalkozni. Ha azt várnánk, hogy az egyetemek pártbizottságát vezető emberek ekkor már állami felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, nem csalódunk, sőt ketten felsőfokú pártvégzettséget is szereztek. Életútjukat megvizsgálva inkább az a meglepő, hogy egyikük csak az után végzett Politikai Főiskolát, hogy egy évtizede a Párttörténeti Intézetben tevékenykedett és egy éve a Bp. PB Művelődési Osztályán dolgozott.

Összességében tehát elmondható, hogy 1956 és 1989 között a fővárosi hatalmi elit 82%-ának volt pártiskolai végzettsége, és arányosan a politikailag legképzettebbek a belügyminisztérium, a Fővárosi Tanács, a Csepel Vas- és Fémművek pártbizottságainak első titkárai és a budapesti rendőrfőkapitányok voltak 100%-os (felsőfokú) pártiskolai végzettséggel, de az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkárai, titkárai és a kerületi első titkárok négyötöde is politikailag hasonlóan képzettnek számítottak (3., 4. ábra).

A budapesti hatalmi elit pártiskoláinak vizsgálata során már utaltam állami képzésükre is, és azt tapasztalhattuk, hogy a 157 felsőfokú pártiskolával rendelkező személy (218 pozíció) közül 87 (120 pozíció) részt vett az állami felsőoktatásban is, ezért szükségesnek tartom, hogy a vizsgálatot megfordítsam, és ezúttal az állami oktatás felől közelítsem meg a pártoktatást (5., 6. ábra).

A Kádár-korszakban – mindent egybevetve és egy halmazként kezelve – a fővárosi hatalmi elit több mint fele valamilyen állami felsőoktatási intézményben szerzett diplomát. Az állami egyetemet, főiskolát végzettek vizsgálata megmutatta, hogy a négy egyetem, a Fővárosi Tanács pártbizottságainak első titkárai (100-100%), a Fővárosi Tanács VB elnökei, tanácselnökei (71%) és a titkárok (első titkárok nélkül 67%) magasan iskolázottabbak voltak, mint a kerületi első titkárok (53%), az MSZMP Budapesti

¹⁰¹ MOL M-KS 288. f. 5/917. ó. e. 1984. július 31.

Pártbizottságának első titkárai, a BM PB, a BRFK PB, MÁV PB (33-33%) és a CSVM PB 25%, első titkárai (7. ábra).

A felsőfokú állami végzettséggel rendelkező személyek vizsgálatánál sem haszontalan ismét igénybe venni a három időmetszetet. 1962-ben a megválasztott 10 diplomás pozíció (9 személy) 3 VB-tag és 7 kerületi szintű első titkár között oszlott meg, ami a saját csoportukon belül 30%-os, illetve 27%-os képviseletet jelentett. Érdekesség, hogy a belügyminisztérium pártbizottságának vezetője ekkor rendelkezett utoljára felsőfokú állami képzettséggel, és azon már nem is csodálkozhatunk, hogy mind a 9-nek volt pártiskolai végzettsége, egy kivételével felsőfokú.

1962-ben a fővárosi hatalmi elitben 10, legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező személy (12 pozíció) volt. Megdöbbentő, de a legnagyobb hazai pártbizottságot irányító első titkárnak, Gáspár Sándornak, a Fővárosi Tanács VB elnökének, Veres Józsefnek vagy a CSVM PB-t vezető Molnár Ernőnek csupán 6 és 3 elemi, illetve 8 általános iskolai végzettsége volt.

1975-re a diplomások aránya majd triplájára emelkedett. Ekkor már felsőfokú végzettsége volt Katona Imrének, az első titkárnak és a 4 titkár közül 3-nak (Gérnyi Kálmán, Király Andrásné, Molnár Endre). Pontosabban fogalmazva a változás nem ehhez a pártértekezlethez kötődik, az 1963-tól VB-tag és 1964 és 1974 között titkár Katona Imre, a szintén 1964-től titkár Szépvölgyi Zoltán, és az őt 1971-es tanácselnöki kinevezése után váltó Nagy Richárd is felsőfokú végzettséggel került titkári munkakörébe.

A Katona Imrét 1978-ban az első titkári poszton váltó Méhes Lajos csak 4 polgári iskolával rendelkezett, de ő már korábban is betöltött titkári és VB-tag funkciót, és a korábbi gyakorlata, továbbá felsőfokú pártiskolája garantálta, hogy *helyesen* fogja betölteni a munkakörét. Egyébként a továbbiakban – a már említett Havasin kívül – nem volt olyan első titkár vagy titkár, akiknek ne lett volna állami felsőfokú végzettsége.

A kerületi első titkárok közül 1975-ben már 17 állami diplomást számolhatunk, ezenkívül a tanácselnöknek és a tanácsi pártbizottság első titkárának is volt állami diplomája.

Az 1975-ben megválasztott 28 diplomás közül csak egynek nem volt pártiskolája, közülük 25-en pedig felsőfokú pártvégzettséggel rendelkeztek.

Diplomások tekintetében 1985-ben még jobban javult az arány, csupán 2 VB-tagnak és 3 kerületi első titkárnak volt középfokú állami végzettsége. A pártiskolák aránya köreikben 73%-ra csökkent, de akinek volt, annak felsőfokú végzettsége volt. A rendszerváltás évében pedig a budapesti hatalmi elitben csupán 6 embernek volt középfokú állami végzettsége (8. ábra).

Mint láttuk, az egyetemi, főiskolai végzettségű felső vezetők is szereztek az állami képzésben, és pártiskolai szintnek megfelelő politikai ismereteken túl is pártiskolai végzettséget. A 122 diplomásból (161 pozíció) 94-ről (127 pozíció) tudjuk, hogy volt pártiskolája, és ez majdnem 80%-ot jelent. Közülük ráadásul több mint 90%-nak felsőfokú politikai végzettsége volt (9. ábra).

Tapasztalataim szerint az egymásnak megfeleltethető diplomák lehetőséget adtak arra, hogy a nyilvántartás során összemossák az állami és a pártoktatásban szerzett igazolásokat. A káderlapokon feltüntetett végzettség ugyanis nem mindig azt takarja, amire ma gondolnánk. Példaként elsőnek Gregor Gábor káderlapját említem, ahol iskolai végzettségként „jogász” szerepel. Ha viszont végigtekintünk az életútján, azt látjuk, hogy a forradalom előtt Gregor az Óbudai Hajógyárban dolgozott „időelemzőként”, majd katonaidejének letöltése után 8 évig az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában dolgozott műszerészként. Ezt követően függetlenített politikai munkásként dolgozott először a KISZ Budapesti Bizottságán, majd a VII. Kerületi Pártbizottságon, azután pedig a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság általános elnökhelyettese volt. Innen nevezték ki a XVII. Kerületi Pártbizottság első titkárának. Egyetlen lyuk van a karrierjében, amikor a „jogász” címet szerezhette: 1972-től az SZKP KB Pártfőiskolájának volt a hallgatója.¹⁰²

Kovács Antal, az 1960 és 1966 között a XXI. Kerületi Pártbizottság első titkára a káderanyag szerint a kinevezése évében szerzett főiskolai diplomát, viszont 1957 és 1960 között az SZKP

¹⁰² BFL XXXV.1.a.3. 179. ó. e. 1982. január 29.

3 éves pártfőiskoláján vett részt, így nem nehéz leszűrni azt a következtetést, hogy a főiskolai végzettség a szovjetunióbeli pártfőiskolájának megfeleltetése. Hasonló története lehet az 1984-ben II. kerületi első titkárnak választott Dérfalvi István egyetemi diplomájának, hiszen annak megszerzésének éve egybeesik a 3 éves Politikai Főiskola befejezésének évével.

Elgondolkodtató az a tény is, hogy a káderlapokon – míg a pártiskolák minden esetben pontosan dokumentáltak – a felsőfokú végzettségnél kétféle megnevezés olvasható. A már említett 1985-ös budapesti pártértekezleten például egyes esetekben megadják az iskola nevét, például „Állam és Jogtudományi Egyetem”, „MKKE”, Kandó K. Műsz. Fői., míg másoknál csak az „egyetem”, „főiskola” elnevezés található – hasonlóan a „8 ált. + szakm.” kifejezésekhez. Statisztikailag nem tudom még igazolni, de könnyen elképzelhetőnek tartom sejtésem igazságát, hogy – a fenti példákhoz hasonlóan – itt is a politikai képzettség állami felsőfokú képesítésként történő elismeréséről van szó.¹⁰³

A fővárosi hatalmi elit prozopográfiai módszerekkel történő tanulmányozása világossá tette, hogy a Kádár-kori pártelit professzionalizációját nem lehet kizárólagosan az állami oktatásban szerzett diplomák növekedésével szemléltetni. Bár a diplomások száma a rendszerváltás közeledtével kétségkívül növekedett, mégis – ha a helyzet úgy kívánta – a diplomás emberek helyét alacsonyabb képzettségű személyekkel töltötték be. A „szakértő” párttag nem elsősorban akkor számíthatott előrelépésre, ha diplomája volt, hanem ha lojális volt a rendszerhez; szakértelmét úgy bizonyította, ha a párthatározatokhoz igazodott, és munkája megfelelt a tudományos szocializmus szellemének.

Az elittel foglalkozó kutatók – szociológusok és történészek – továbbá maguk is felsőfokú végzettségűek, így kézenfekvő, hogy a bürokratikus vagy a gazdasági szaktudást is a diploma függ-

¹⁰³ Sajnos kevés fennmaradt levéltári iratanyag került elő, ami ezt igazolja, de a szakmunkás végzettséggel közvetlenül még a hetvenes évek végén is be lehetett kerülni például a jogi egyetemre, ahol az egyetemi diploma megszerzésére nyílt lehetőség. ELTE Szakmunkások Jogi Kari Egyetemi Felvételire Előkészítő Tanfolyam. Budapest, 1978.

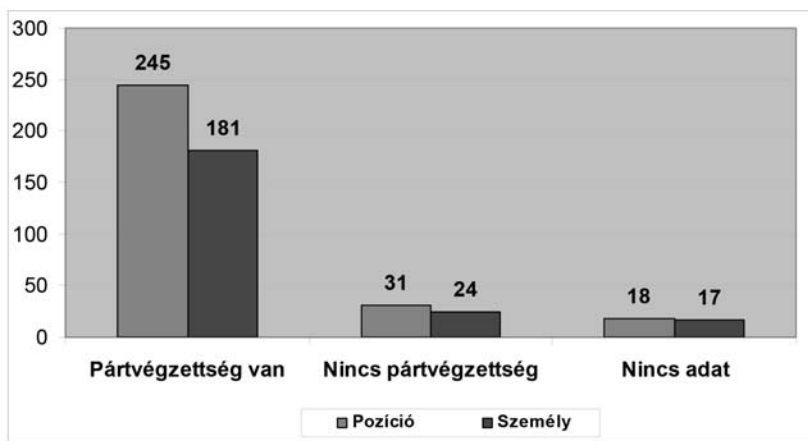
vényében értelmezik. Könnyen beigazolódhat, hogy a hetvenes-nyolcvanas években minden szinten a gazdasági és politikai irányításba kerülő szakértő hivatalnokréteg tézise elsősorban a később ismertté lett politikai és gazdasági „szakemberek” utólagos legitimációs igényéből és a történetírók nosztalgiájából táplálkozik.

Mellékletek

Tömegoktatás	Káderképzés	
	Pártiskolai tanfolyamok	MLEE
1. A marxizmus–leninizmus alapjai (2 éves) 2. A szocializmus építésének során lévő feladatai 3. Időszerű ideológiai és politikai kérdések (vezető testületek főbb határozatait ismerteti – 1 éves) 4. Megyei/budapesti tanfolyamok (helyi politikai szükségletek) 5. Előadásos propaganda	T. képzés 1. Alapfokú pártiskolai tanfolyamok (5 hónapos nappali, 1 éves esti – pártépítés-vezetési ismeretek alapszervi vezetőknél) 2. Középfokú pártiskolai tanfolyam (1 éves nappali, 2 éves esti – üzemi, kerületi apparátus, ill. üzemi-megyei PB stb. tagok képzésére) 3. Felsőfokú pártiskolai tanfolyam (Politikai Főiskola nappali v. levelező tagozata) 4. Komplex propagandista képző (3 éves)	U. képzés 1. MLEE általános tagozat (3 éves, esti – középfokú politikai végzettséghez kötött munkakörben dolgozók számára és érdeklődőknek) 2. MLEE szakosított tagozat (2 éves, esti – egyetemi, főiskolai végzettségűek, középfokú politikai végzettségűek, propagandisták számára)
	II. továbbképzés 1. Tematikus továbbképző tanfolyam. (Káderképzési tervek szerint beiskolázandóknak – 4-6 hét) 2. Speciális továbbképző tanfolyam. (A korábban tanultak elmélyítése – 1 éves esti) 3. Önképzés 4. Komplex 3 évet kiegészítő 1 év politikai pedagógia	II. továbbképzés 2. MLEE speciális továbbképző tanfolyam (1 éves esti) 3. Továbbképző tanfolyam 4. Önképzés, tudományos továbbképzés
	III. Felkészítés 1. Céltanfolyamok (2–6 nap) 2. Propagandista szemináriumok (1–2 nap)	

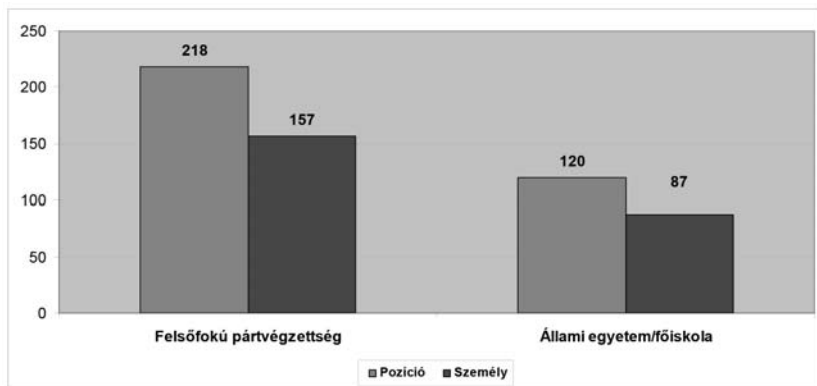
1. ábra. A pártoktatás rendszere az MSZMP PB 1985. november 5. határozata alapján.

Forrás: OLÁH Józsefné: Munkaértékelés a középfokú pártiskola „a párt belső élete” témablokkjáról. In: *A pártiskolai képzés tapasztalatai. 1987–1988.* Szerk.: OLÁH Józsefné. Budapest, 1988., 104.

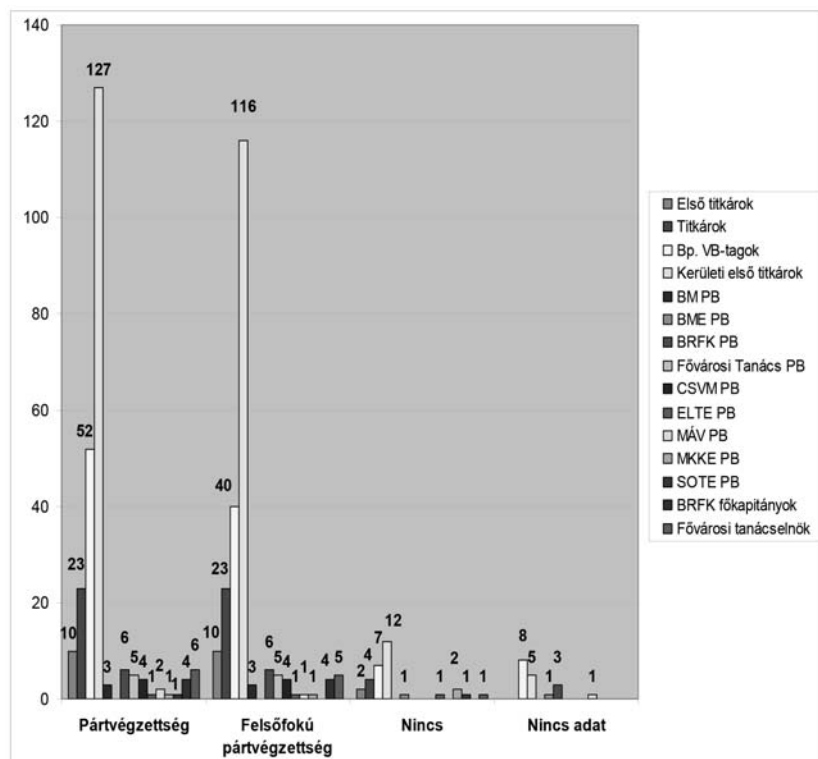
2. ábra. Pártiskolai végzettséggel rendelkezők aránya a budapesti hatalmi eliten belül.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis.)

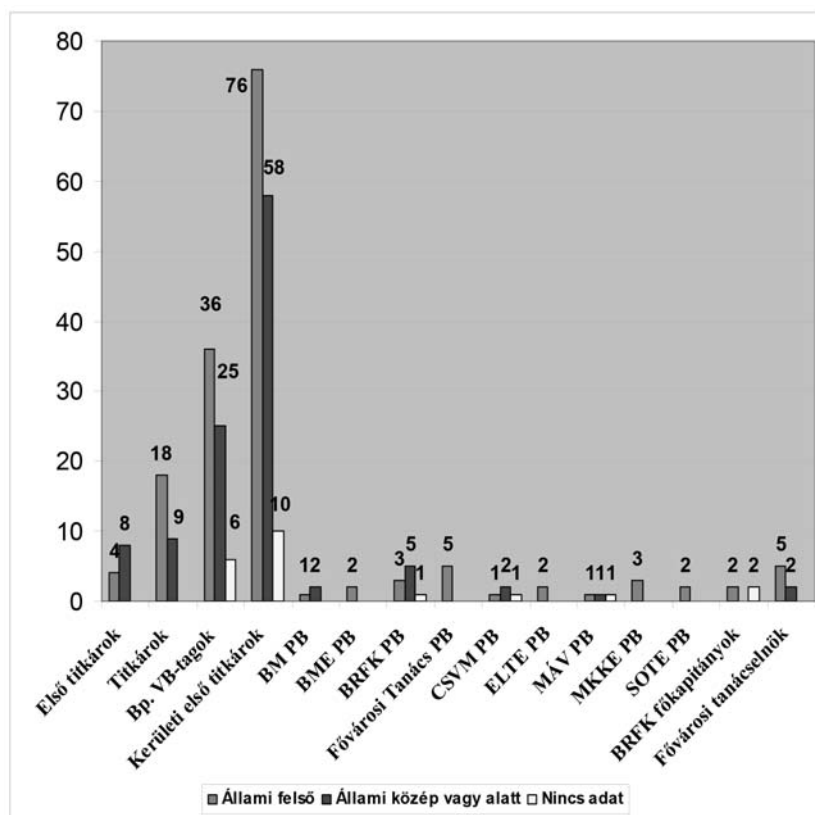
3. ábra. Felsőfokú pártvégzettséggel rendelkezők állami egyetemi, főiskolai végzettsége.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis

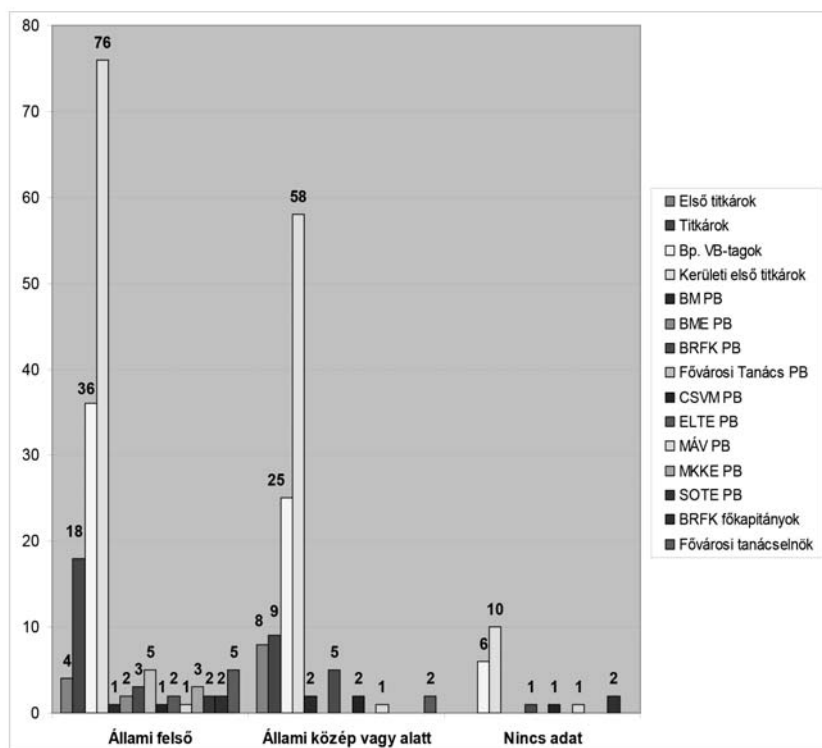
4. ábra. Pártvégettség eloszlása a Bp. PB első titkárok, titkárok, Bp. VB-tagok és kerületi és kerületi jogú első titkárok közt.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis

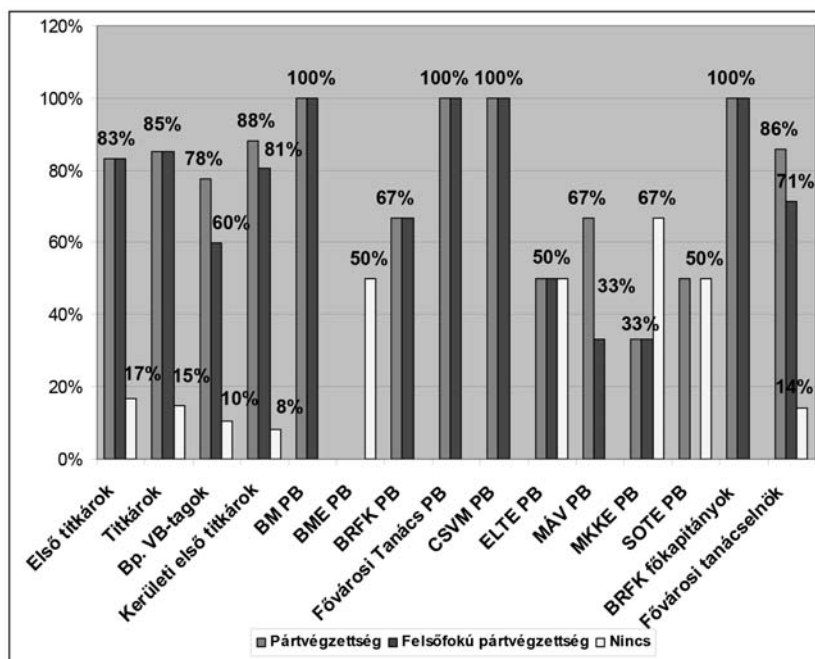
5. ábra. A Bp. PB első titkárok, titkárok, Bp. VB-tagok és kerületi és kerületi jogú első titkárok állami egyetemi/főiskolai és az alatti végzettsége.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis

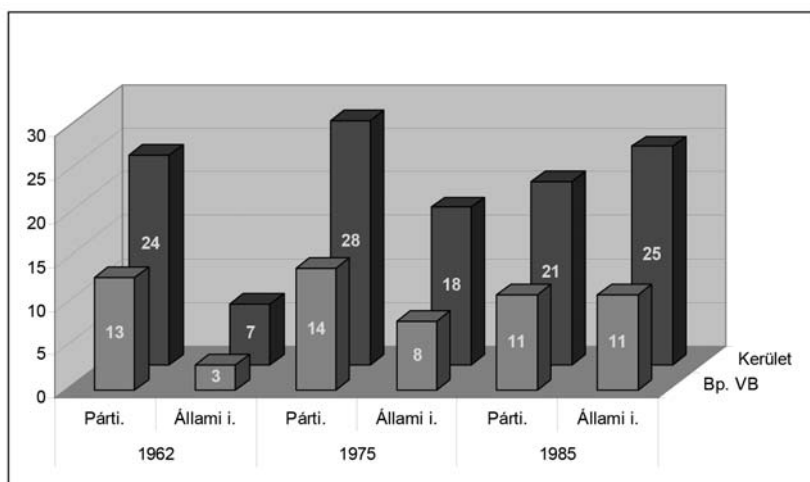
6. ábra Állami egyetemi/főiskolai és az alatti végzettség a Bp. PB első titkárok, titkárok, Bp. VB-tagok és kerületi és kerületi jogú első titkárok közt.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1-4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4-7. iratanyagból készült adatbázis

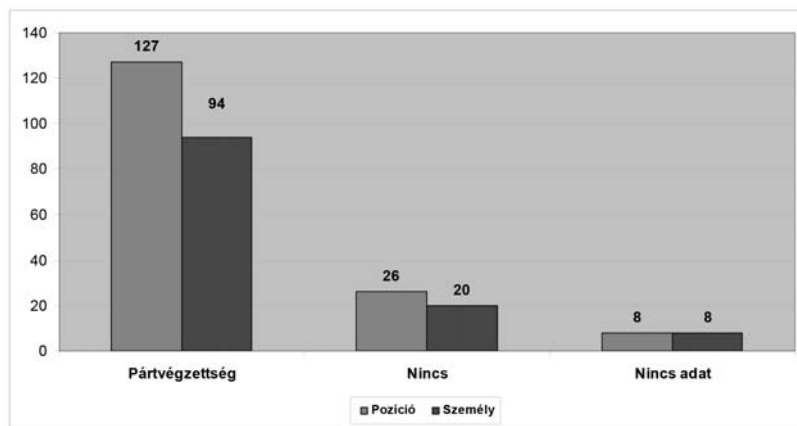
7. ábra. A Bp. PB első titkárok, titkárok, Bp. VB-tagok és kerületi és kerületi jogú első titkárok pártvégzettségének és felsőfokú pártvégzettségének aránya.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis

8. ábra. A Bp. VB-tagok és kerületi és kerületi jogú első titkárok pártiskolai és állami felsőoktatási képzettsége 1962-ben, 1975-ben és 1985-ben.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis

9. ábra. Egyetemi/főiskolai diplomával rendelkezők pártvégzettsége.

Forrás: BFL XXXV.1.a.1–4., XXXV.1.b., XXXV.1.c.; MOL M-KS 788. f./4–7. iratanyagból készül adatbázis